

П 304
Б

БИБЛИОТЕКА РАДОСТ 18

Dr. МАРИЈА ИЛИЋ-АГАПОВА

СИН БРАНИОЦА БЕОГРАДА

ДОГАЂАЈ ИЗ БОРБЕ ПОД БЕОГРАДОМ

ФРАНЦУСКО-СРПСКА КЊИЖАРА
А. М. ПОПОВИЋА — БЕОГРАД

II 304
Б

18 БИБЛИОТЕКА РАДОСТ 18

Dr. МАРИЈА ИЛИЋ-АГАПОВА

**С И Н
БРАНИОЦА БЕОГРАДА**

ДОГАЂАЈ ИЗ БОРБЕ ПОД БЕОГРАДОМ

ФРАНЦУСКО-СРПСКА КЊИЖАРА
А. М. ПОПОВИЋА — БЕОГРАД

Бр. инвентара 31215/54
ИЛУСТРОВАО АКАДЕМСКИ СЛИКАР А. БАЛАЖ.
Штампа Штемпарија Драг. Грегорића, Београд

ГЛАВА I

Крвава предигра

Један низ случајних, мени врло драгих и милих околности, дао ми је могућност да се поближе упознам с једном дирљивом историјом везаном за Београд. Дирљиви карактер ове историје повећавала је у мојим очима веза између старијих и млађих јунака који у њој играју главну улогу, као и њена интимна веза са новијом историјом Београда. Савремени писци истичу да је лице Београда лице енергичне младости. То се не да порећи, али без сумње поред те младости, као нешто исто тако велико и привлачно, постоји и прошлост Београда. Посматран кроз овај срећни дуализам, Београд постаје не само много разумљивији, већ и много дубљи, садржајнији, истинитији и ближи.

Главном делу ове историје претходи велика и крвава предигра, Светски рат, који се усекао у новију историју Београда, као клин у живо месо. Непосредне последице за сам град и његову историју у ужем смислу једва се могу набројати и довољно оценити. Али се те последице осећају и ван тога круга. Долазе непредвиђеним и врло замршеним путевима. Као што се око камена бачена у воду стварају концентрични кругови који су то шири што су даљи од места где је камен пао, тако и рат делује не само у центру збивања, већ своје деловање шири и изван ужег круга. Тако је он везан и за живот јунака историје коју ћемо изнети.

Кад лампа изненада задрхти над столом, или нам се под заљуља под ногама, сви знамо да је то земљотрес, макар да му је епицентар врло далеко; ако нам се услед тога кућа сруши, силу не тражимо у њој, већ ван ње...

Какво је било психичко и фактично доживљавање Светског рата у Београду, о томе говоре многе књиге. Београд је већ првог дана улетео у рат. Није било времена да се предахне. Рат је објављен 28 јула 1914; те исте ноћи уследила је страшна детонација на Сави, руши се мост на мирној и љупкој реци, која се под Београдом сва предаје у власт старијег брата, великог Дунава.

Земља је задрхтала.

Мирне и беспомоћне животиње осетиле су страх.

Људи су отворили прозоре, погледали према небу у даљину, ослушкивали, док су се из таме шуњале сенке наказе и страшне, апокалиптични јахачи који сеју смрт.

— Затвори, чедо, прозор, — рекла је стара бака, прекрстила се и стала пред икону, пред којом у ћошку собе пуцкета пламен кандила. Младост је друкчија, мање је искусна од опрезне старости. Бакини мезимци су изишли на улицу, иако је она за њима плакала. Једни су ставили на руку знак црвеног крста, други су окитили главе венцима; једни су се спремили да видају ране, а други да понесу ране. Баки није остало ништа друго него да се моли Богу и да чека оне који ће јој се вратити, и оплакује оне које неће више никада видети...

Судбина Београда је увек била ванредно тешка, тим више што он по свом природном положају није заштићен. Пред њим нема ни планина, ни брда, ни утврђења; само две реке, истина огромне, широке и велике, али што је то за модерне хаубице, мерзере, велике

челичне птице, аероплане, нови дар бога рата. Стари град, тврђава, више је успомена на прохујале векове, више једна сјајна, меланхолична и романтична кулиса, него ли заштита од напада.

И у Светском рату истакло се питање, о коме је и раније писано, треба ли бранити Београд?! — Има ли смисла почињати бој са неједнаким снагама, сумњајући у успех, бранити оно што се не да одбранити. Добро је све то, али је то аргументисање логично и филозофско. Срећом, увек поред тога постоји и расуђивање емоционално, осећајно, расуђивање срца, које није тако опрезно као разум, али је често исто тако мудро, и обично видовитије од разума.

У овом дијалогу између срца и разума, победило је срце, оно велико и топло срце града које га је из прашине и на хриди подигао и које је и сад устало да га брани. Стари Сингидунум, Бјелград, Даролчихад бранио се, јер су тако решили његови грађани, чије је срце проговорило у његову корист.

Два пута је био сав у крви. Још је једном руком држао затворену једну рану, кад је задобио другу. Кад је пао, славно је пао. И зато је овај пад раван победи. Јуначка смрт искупљује пораз и уздиже га до највише апотеозе славе. У љутим и тешким бојевима гинули су за њ не само добровољци и комите, пешаци и коњаници, жандарми и официри, већ и деца. Па чак и они које је закон одбацио из људског друштва — робијаши — жртвују се за Београд и уздижу до легендарних јунака дајући целокупној историји Београда онај њен толико сугестивни и привлачни значај.

Наша историја везана је нарочито за оне крваве дане 1915 године кад је борба и патња Београда достигла свој врхунац и кад је број жртава и херојских подвига превазишао

све што обична фантазија може замислити. Не треба се чудити што јунак историје, коју износимо, толико потпада под сугестију тих дана. Срце је увек отворено двоструком упливу: прошлости и будућности. Који су елементи јачи, не зависи само од наше психичке конституције, већ исто тако и од снаге и моћи самих елемената.

С овим ћемо прећи на нашу историју.

ГЛАВА II

У Осмом кварту

Шта да кажемо за Београд, ако се само мало осврнемо уназад?! За последњих циглих сто година у њему се дешавају чудеса као у оној причи о обешањачком арапском дерану Аладину, који само што удари ногом у земљу, земља се раствара, и из ње излази огромни цин, који онда за трен ока врши све што његов господар зажели.

Узмите коју било књигу, који било опис старог Београда од пре сто година, па ћете видети, како је некад било све друкчије. Тад су се тек назревали први почеци његове садашње културе и цивилизације, а о садашњем мору његових кућа, начину живљења, држању и одевању људи, ни говора. То је уистини један чаробан процес, какав су у стању само градови да пруже пред нашим задивљеним очима. Видимо градови, јер градови имају те велике могућности, материјалне и моралне природе, које су за оваква чудеса потребне. Узмите, само, како кажу, да се још четрдесетих година прошлог века на Славију ишло „у лов на патке“... Данас је већ Славија центар, а где је периферија?!... Она је помакнута сасвим далеко, где је у то доба почињала права дивљина. Расејала се изнад

Хује, по Душановцу, Бањичком и Топчидерском Брду, па и још много даље... Па ни то све није доста. Ето, гледамо на своје очи. Мирна, премирна улица. Тиха и спокојна. Доселиш се у њу у нади да ћеш „идилично“ живети, кад на једанпут само тек нешто приметиш: неки инжењери, неки предузимачи дођу, огледају, премеравају, а ти чисто не верујеш. Па зар ту, у овој нашој мирној улици, где је све тако хармонично и лепо, где су се као на острвцу задржале старе лепе једносратнице са зеленим вртовима истуреним напред у улицу, зар ту да се нешто дира и квари...

Па јест, Бога ми, касније видиш, да је баш тако, да ће се ту баш копати, рити, да ће се данима и месецима по твојој мирној улици и рано и касно кретати тешки теретни камиони који ће довозити: циглу, песак, креч, бетонске трегере, даске за скеље, а безбројни радници да ће исто тако данима и месецима, и рано и касно, одмицати испод прозора с комадима хлеба или бурека, и по цео дан, тако рећи, висити на грађевини, и ти ништа не можеш против тога. То је закон новог времена; има, или да се иселиш, или да останеш. Па штогод се може и забележити, јер је ово чудо занимљиво. Има неку заразну снагу. И ти је осећаш. То је као оно копачи злата у Северној Америци, само што овде место злата грозницу изазива „златна земљишна ренита“. Земља поскупљује, јер треба много станова, треба нових кућа. Људи су се доселили у Београд, нема више ништа од идиле и живота у затвореном простору, све се растворило као велики чаршав кад се размота; сваки на њему хоће да нађе своје место и да живи.

Тако ето догодило се и с једном од најмирнијих београдских улица нашег Осмог квартa. Била је мирна и тиха. Сад да је ви-

дите и погледате, не бисте својим очима веровали. То: та и та улица?! Па није могуће, рекли бисте, ви се шалите, или сам ја залутао! Неко је испретурао табле са натписима! Али није, Бога ми, није на часну реч, баш је ово наша улица, велим ја, и нема друге, гледајте шта се ту ради...

Наша улица носи једно мало чудновато име, нарочито за улицу која се овако радикално подмлађује: „Баба Вишњина“. Налази се у Осмом кварту око ког се с десна и с лева ређају суседни, концентрични квартави. Улице које сачињавају границе нашег Осмог кварта претстављају не само административну, већ у исто време и неку врсту духовне, донекле и историјске границе; суседни квартави разликују се од нашег и по спољашњем изгледу, и по начину како се у тим кварталовима живи. На северу Александрова улица, та стара београдска артерија чији се трагови назиру још у прадавно римско доба, дели наш квартал од једног сасвим посебног дела Београда. Већ с ону страну Александрове улице нижу се мале радње и радњице, а тамо даље надовезују се још неизграђени простори, а још даље наша гробља, град мртвих који уноси своју дубоко туробну ноту. Хартвигова улица дели га од најизграђенијег дела Београда у ком се велеградски живи и осећа. Булевар ослобођења и Карађорђевог Парк одвајају га у исто време и од тихог и мирног Врачара, и од Медицинске вароши, и од улаза у сиротињску Јатаган-малу. Друге границе, са југа Господар Вучићева улица, са југоистока улица Престолонаследника Петра — одвајају га од оних делова Београда у којима превлађују куће и кућице сиротног, малог света, који ће тек у другој, или трећој генерацији ући у „велики“ живот.

Заузима доста велики простор, иако није највећи београдски квартал. Улице су се по

том простору распевале десно и лево шарајући га као неки фантастични вез. Горди се наш квартал тим што се у њему на завршетку лепе Светосавске улице подиже један од највећих храмова у целој нашој држави, храм св. Саве, али и тим што је у називима његових улица исписана такорећи цела историја нашег Првог и Другог устанка. Тако је једна од тих улица добила и име „Баба Вишња“, јер се тако звала мајка вође Другог устанка, кнеза Милоша Обреновића. О њој се не зна много. У доба кад је живела ова добра, а сигурно и храбра жена, јер су онда само такви људи и жене могли живети, мало се ко бринуо о писању историје. Историја је тад била на врелу и стварала се. Гора је кућа јунака, оружје пушка, а не перо и хартија, па тако и о Баба Вишњи није остало много забележено, осим то да је два пута била удата, први пут у нахији рудничкој, у селу Брусници за Обрена, с којим је родила два сина: Милана и Јакова и кћер Стану, а онда, кад је обудовила, удала се у село Добрињу у нахију ужичку за Теодора Михајловића, с којим је родила Милоша и још два брата његова: Јована и Јеврема. Била је сиромашна. Своју прву децу није могла собом повести, па и онда кад су сами к њој дошли, није их могла примити, већ су морали ступити у службу, као што је случај био и с кнезом Милошом у млађим годинама...

Ево, име баш ове жене носи наша улица.

Скромна, тиха и мирна, она је у себи и мала нешто господствено и патријархално у исто време. Али је без сумње у целој улици била најпривлачнија кућа број седамнаест, не само за то што је већ сама та кућа по себи врло удобно и лепо изгледала са својим великим прозорима поређаним у фронту једне лепе једностратнице, и због особито лепе баште која се протезала до на саму улицу, већ

нарочито због двеју прекрасних липа, једне старије и једне млађе, којима се башта завршава и које су не само делимично скривале ову лепу кућу, већ и благо сенчиле целу улицу. И ето сад немир, који је захватио целу Баба Вишњину улицу, захватио је и кућу број седамнаест, иако би се свако заклео да ће се пре цела улица срушити, него ли на овоме месту што изменити. А да ће заиста доћи до те промене, то су сви схватили и поверовали тек онда кад су ударци одјекнули по старим липама, поносу становника Баба Вишњине улице...

Ту сечу гледало је и двоје деце. Плав, висок дечак од шеснаест година и девојчица нешто млађа од њега. Такођер плава и висока, иако мања од дечака. Дан је био суморан, дувала је кошава и с времена на време дизала по улици облаке прашине.

Сваки ударац који је падао по старим липама, узбуђивао је све више и више дечака и девојчицу. Као на неку даћу, искупила се цела улица. Старе жене које су скоро с овим липама век провеле, биле младе и лепе онда кад су липе тек добијале прве чврсте гране, хтеле су да свака добије бар по једну гранчицу; деца, начичкана по плоту супротне куће, сваки пут како би одјекнуо који јачи ударац и пала по која већа грана са шумом и треском на припремљену грађу за зидање нове куће, због које се све ово догађало, узвикавала су и плескала рукама.

Није прошло ни пола сата, а већ је све грање, пуно сочног зеленог лишћа, лежало на земљи. Што је мање остајало грана на дрвету, то су лепа лица плавокосог дечака и плавокосе девојчице била све тужнија. У самој ствари слика је и била веома жалосна. Старе липе, — које су се одржале преко сурове зиме и целу зиму сневале како ће доћи пролеће и окитити их новим зеленим

лишћем, како ће у њиховим крунама птице опет градити своја гнезда и међу њиховим грањем певати, — сад су биле изненађене овом немилком судбином која је прекинула њихов сан и пресекла њихове наде у корену... Кад је све грање било сасечено и од једне

„Ту сечу гледало је и двоје деце...”

и од друге липе остали су само патрљци. Раскошни украс дрвета није више постојао. Девојчици је изгледало као да су се липе претвориле у монахиње. Сасечено грање чи-

нило јој се као коса искушенице одрезана оштрим маказама у часу пострига.

Кад су се радници мало одморили, ста-ли су сећи и само дебло старих липа. Удар-ци су били још јачи него ли док су секли грање. Рана која се стварала у кори дрвета и полако ишла све дубље и дубље према ср-жи, зјашила је и изгледала тако жалосно као да ће из ње крв потећи... Сад су већ сви били снажени, чак и децаци, који су најпре цркутали као врапци са свог плота, сад су се умирили, мало затим гомила се полако ста-ла разилазити. И сами радници као да су осећали тежину момента, ударали су све брже и брже да се и сами што пре склоне по за-вршеном послу.

Плави дечак и девојчица остали су ско-ро до краја. То је била последња њихова по-част старим липама, које су они тако волели. Кад је све било свршено, полако су кренули у правцу улице Кнегиње Персиде, носећи у руци по једну границу старих липа.

Било је то њихово последње заједничко вече пред растанак. Журили су се, јер их је чекао још један велики и веома узбудљиви и значајни заједнички доживљај. Његове елемен-те они су унапред одредили. Мистичне околно-сти под којима су га канили извести дава-ле су му нарочиту дубину и драж.

ГЛАВА III

Несретан случај и сретно познанство

Плави дечак и девојчица, које смо у прет-ходној глави споменули, упознали су се за-иста под нарочитим околностима. Ево како.

Једнога дана, који је много лично на овај дан, пре нешто више од једне године у-лицом Цара Николе журила се ученица тре-

лиг разреда Друте женске гимназије, Бисенија Јовановић, иста ова плава девојчица.

Увек је била тачна, а данас је задоцни-
ла, јер се у школи десио неки изванредан
случај. Журила је највише због мајке, која се
увек узбуђивала кад би девојчица мало за-
каснила. Задубљена у мисли о томе дођа-
ћају, није обраћала довољну пажњу на сао-
браћај, који је у овој улици увек доста жив.
Тако се десило да није ни запазила како јој
у сусрет јури ауто и девојчици, која се баш
спремала да пређе улицу, даје знак трубом
да причека. Кад је девојчица запазила ауто,
било је већ доцкан. Несрећа је била неиз-
бежна. Нервозно трубљење сирене, један, па
затим одмах други врисак узбудили су чи-
таву улицу. Сви су полетели да виде шта се

„Дечак је девојчицу одгурнуо, али је зато ауто
налетео на њега...”

дешава, унапред спремни на какву саобраћај-
ну несрећу, које овде нису тако ретке. Оно
што су људи угледали, дирнуло их је много
више него што се могло замислити.

Лепа, висока девојчица, коју су сви познавали из виђења у Цара Николе и у Баба Вишњиној улици, стајала је сметена пред аутомобилом који се није могао зауставити. Вринула је на сав глас. У исто се време чуо оштар и болан узвик. Један дечко, нешто виши и мало старији од девојчице, ког су често запажали како је у растојању прати, узвикнуо је такође и у истом часу прискочио девојчици да је повуче на страну, али било је већ доцкан; дечак је девојчицу одгурнуо, али је зато ауто налетео на њега. Ударац је био тако страشان да је дечак одмах као мртв пао на земљу. Девојчица, одгурнута руком дечака, лежала је по страни, на тротоару, угрувана, али неповређена.

Не знам да ли сте кадгод видели саобраћајну несрећу, али је то увек језива слика. Наједанпут само видите како неко падне, често измрцварен на најстрашнији начин. Кад су у питању деца, онда је слика поготово жалосна.

Пролазници су притрчали. Настала је вика и галама. Неко је псовао шофера, други су се дивили дечаку, који је, не мислећи на себе и на оно што му се морало неминовно догодити, прскочио и стао пред девојчицу примајући сам ударац који је њој био намењен.

Док се ово дешавало на улици, родитељи су девојчицу све нервозније очекивали.

Она је била кћерка инжењера Јовановића, ком је припадала споменута лепа кућа Број Седамнаест у Баба Вишњиној улици. Била је јединица, много вољена од оца, и мајке, и деке и баке, с којима је у заједници живела. Као да је нешто предосећала, госпођа Нила, девојчицина мајка, тог јутра је за њом нарочито дуго гледала. Никад јој се није учинила тако лепа као тог дана. И сад, кад је није било тако дуго, узрујала се и забринула, а и

сви остали. Знајући којим се путем девојчица враћа кад иде кући, отац јој је пошао у сусрет, само да би их све умирио. Кад је на углу улице угледао како стоји ауто и око њега гомила света, осетио је како му се ноге одузимају.

— Нила је имала право, помислио је, нешто се с Бисенијом морало догодити. Савлађујући се и напрежући сву своју вољу, пошао је према гомили.

Његова лепа девојчица лежала је на тротоару, а пред аутом дечак, непомичан, коме је из уста текао танки млаз крви. Гомила се размакла. Сви су познавали инжењера Јовановића. Породица је била стара, угледна и позната у целој улици. Без и једне речи, отац је одмах све схватио. Требало је децу што пре подићи и пружити им помоћ. Одмах је позвао један други ауто, који је наишао, сместио у њ и дечака и девојчицу и заповедивши шоферу да што пажљивије и што лаганије вози, упутио се с децом кући.

Држећи за руке своју чудом спашену девојчицу, инжењер је нетремице гледао у младића, који је још увек био у несвести. Да њега није било, шта би било с Бисенијом?... Инжењер се стресао од помисли. Како би то преживели, он, Нила, дека и бака!...

Одело дечаково било је скромно, али чисто и уредно. Црте су му биле правилне и мушке, чело високо и паметно. Валовита коса била је плава и изванредно лепа. Све је у њему, и овако измучену и опружену у полусамртничким мукама, показивало неко стремљење, као код младе јеле или високог бора, којима није никад доста до небеса.

Бисенија је неколико пута погледала крадомнице свога спасиоца, али је сваки пут поглед нагло скретала. И страх, и туга, и дивљење, све се наједанпут измешало у њеној души и сви су осећаји били подједнако јаки.

Кад се ауто зауставио пред кућом, инжењер Јовановић је најпре пажљиво спустио своју кћерчицу, а затим је, помоћу шоферовом, изнео дечака. У кући су одмах опазили да се нешто изванредно десило. Сви су полетели у башту, и госпођа Нила, и старатајка, и верна стара служавка Мила. Изглед дечаков зауставио је свима речи на уснама. Обгрливши једном руком Бисенију, госпођа Нила је сама отварала врата, старатајка се журила да што боље и угодније намести јастуке на лепом великом канапеу у црвеном породичном салону, где је увек владала највећа тишина и где су прозори тако рећи обрасли у ружама.

Тек пошто је у највећем узбуђењу позвао лекара, објаснио је инжењер Јовановић како је дошло до несреће и шта је плави високи дечак учинио за Бисенију. По стоти пут љубила је госпођа Нила своју кћерку, једва се савлађујући од плача; старатајка је седела у својој наслоњачи и није могла уопште да се дигне, толико је ово на њу деловало.

Лекар је наскоро стигао. С њим је ушао у дечакову собу само инжењер Јовановић. Дуго су тамо остали. По који пут је само улазила служавка Мила, али се видало да је и она дубоко потресена. Сваки пут кад би изашла носећи сад хладну воду, сад крпе за облоге, брисала је сузе крајем своје кецеље. Тек после читавог једног сата изашао је лекар с господином Јовановићем. Сад су сви сазнали да су дечакове повреде ванредно тешке, и то тим горе јер су биле унутрашње природе. Приликом ударца дошло је до контузије и повреде унутрашњих органа. Ауто је ударио дечка у прса, а затим га одбацио. Да је био само мало слабији, остао би на месту мртав. Да му утиша болове, лекар му је дао инјекцију морфија и препоручио највећи мир.

— Болест ће бити дуга и само највећа пажња и нега могу га спасти, — рекао је лекар. Препоручивао је да га однесу у болницу, али госпођа Нила није хтела ни да чује за то. Исто тако ни инжењер Јовановић није могао да се помири с мишљу да дечак лежи ван њихове куће. Знао је да ће му овде бити указана највећа пажња и нега.

Пошто се мало умирила, госпођа Нила ушла је с Бисенијом у дечакову собу. Седећи поред прозора, наслоњене једна на другу, гледале су према дечаку који је непомично лежао.

Међутим, било је још једно врло важно питање: — Ко је дечак?! Требало је чим пре обавестити његову породицу о несрећи која се десила, као и о томе где се дечак сад налази. Док је о томе размишљао, запазио је инжењер Јовановић дечакову школску торбу.

Нехотице му је рука задрхтала. Лепо сложене, једна до друге, налазиле се у торби књиге ученика петог разреда Прве руско-српске гимназије. Доста исписаним, читким рукописом, на првој страни књига, писало је дечаково име: Саша Марков. На једној књизи била је наведена и адреса: Петроградска улица, бр....

Дакле, није било сумње, дечак је био Рус, и исто тако гимназијалац као и Бисенија. Очигледно се враћао из гимназије и наишао баш у часу кад је ауто налетео на девојчицу.

Господин Јовановић је често говорио да не воли много Русе. У самој ствари то није било тачно, он је само сматрао да су Руси непрактични. Као изванредно практичном човеку, то му је много сметало. Сад је међутим морао изменити своје осећање, јер ево пред њим је лежао руски дечак који је ставио и живот на коцку да спасе његову кћерку. Гледајући дечака још у ауту, инжењеру је међутим пало у очи, да је дечак, поред свега

што је плав, ипак изразити српски тип. Нарочито му је пала у очи извесна мушкост и енергичност, која се чудно мешала с једним у исто време сањарским изгледом.

ГЛАВА IV

Седми кварт

Ништа није природније него да се Седми кварт налази поред Осмога. То тако налаже већ сама логика бројева; али скоро она иста разлика која постоји између наших централних квартава, Другога и Првог, и већ описаног, нашег, — постоји и између ова два суседна кварта некадашње наше далеке периферије. Наш кварт нема облакодера, његове су улице у главном улице за становање, али се он велеградски изградио. Као и његов Котеж Неймар, и он има све особине велеградског предграђа. Седми кварт, међутим, живи сасвим засебним животом. Има тамо улица лепих, као што има и лепих кућа, али се живи друкчије. Има тамо нешто од карактера села и сеоске, или, малograђанске нетрпељивости. Становници још нису прешли у онај стадиј односа према својим суседима кад им је сасвим свеједно што суседи раде и како раде. Ако добро живе, овде то изазива завист, ако лоше живе, то изазива задовољство, и тако редом по скали још необузданих људских осећања што се развијају на првим степенима великоварошке утакмице за бољи и културнији живот.

Није никакво чудо да се ноћу становници целе улице пробуде због галаме ради неке неугашене светиљке на степеницама, немарно затворене капије, или какве друге сличне грешке, која изазива срџбу необузданих влас-

ника нових кућа које су тамо подигнуте. Међутим, нарочито пре неколико година, овај је крај био неки „рефугиум пекаторум” — уочиште грешника —, наше београдске интелектуалне сиротиње. Уопште ко није могао да се свикне на сасвим сиромашан стан у центру, тај се селио у Седми кварт, у илузији да добро станује и да станује у граду. Југозападном страном, граничним улицама, Престоноследниковом и Синђелићевом, он се сасвим приљубио уз Осми; са јужне стране од предграђа Војводе Степе дели га изванредно дугачка улица Господар Вучића, а са источне и североисточне стране наслонен је на улицу Краља Александра. Има форму скоро правилног троугла.

Петроградска улица, у коју се упутно нижењер Јовановић, правила је на око леп утисак, па и кућа пред коју је према дечаковој адреси дошао, није му се учинила ружна. У ствари то је била страћара дотерана и премазана. До оправке зграде скоро у целој су становале разне руске емигрантске породице. Откад је оправљена, две руске породице, које су остале, преселиле су се у преуређене подруме, а две су се иселиле, јер је кирија и у подрумима сад била знатно већа од њихових материјалних могућности. У приземљу се најпре настанила породица једног занатлије, али како није била у стању да уреди плаћа кирију, морала се иселити, пошто је већи део ствари остао заложен за преостали дуг. Место занатлија дошла је једна мирна и тиха породица, која је истина уредно плаћала кирију, али је била једна друга невоља с овом породицом услед које је опет долазило до сталних свађа. Ево у чем је била ствар, — мало невероватна, али истинита. Трошили су одвећ много воде. Или је тако било, или се газдарици само тако чинило, али се по дворишту скоро сваки дан чула галама:

— Ето, опет тече вода у купатилу, ено сад у кухињи!..

— Ови људи као да су црвљиви, увек се перу...

Мира није било никако. Због те воде, а да би кираџије што више заплашила, газдарица је лети свако после подне по читаве сате седела под прозором њихова стана близу купатила тако да их „ухвати” на делу, да чује чим се славине у купатилу отворе. Зашто је ова породица морала плаћати онако високу кирију, кад се није смела ни купати, то остаје отворено питање!..

На спрату су биле невоље друге врсте. Тамо је живела једна професорска породица. Предмет свађе била је професорова служавка, млада, безазлена Личанка, која још није умела да нечујно иде по степеницама и која је гласно изражавала своје чуђење, што газдаричина девојка, поред толиких соба, спава пред вратима. Два пута је газдарица дизала руку на младу „Личкуљицу”; кад би је угледала да иде по степеницама, заорили би се врло тешки и увредљиви изрази. То је бивало сваки дан по неколико пута...

Кад је девојчица носила кирију за стан, онда су се надовезивали разговори друге врсте. Сваког првог фијока у којој је газдарица држала новац била је широм отворена. Читав хрпа банкнота и сребреног новца лежала је на гомили. Наравно да мала служавка тако нешто код својих господара није могла видети, и да су јој се очи широко растварале над толиким новцем до ког се, како је она већ добро знала, тако тешко долази. Видећи да је постигнут жељени ефект, газдарица је онда почињала дражити служавку изражавајући се цинично на рачун својих кираџија од којих је овај новац добијала.

Биле су то велике муке за малу служавку.

Што је тачније, да ли оно што је слушала од својих господара, да је у животу главно вршити своју дужност и бити поштен, или обратно, имати новаца, а све остало да буде како му драго? Једно јој је ипак било јасно: иако с мало новаца, њени господари су јој осигурали пристојан живот, а служавка газдаричина живела је тако како она никад није могла замислити да се у једном великом граду, који обилује свачим, може живети. Она је мислила да је сву невољу оставила за собом у вељбитској сиротињи своје Лице, а кад тамо морала се уверити да те невоље има и овде...

У подруму је било мрачно и влажно. Уопште велико је питање да ли би људи смели становати по подрумима, а нарочито по оваквим подрумима. Међутим, становало се. Нарочито су од двадесет друге године подруми, као и мансарде, постали станови руских емиграната, бивших руских официра, некадашњих публициста и књижевника, и људи разних интелектуалних звања. Тако су они тамо заменили нашу разну сиротињу. Живели су сиромашно као и остала сиротиња, само што је тамо с њима ушла необична уљуђеност. Људи су сад тамо љубили руке женама које су их дочекивале на скромни чај, водили су се разговори о књижевности и поезији, уметности и путовању, о Паризу, Лондону, Италији, као и о Москви, Петрограду и Кијеву...

Кад је инжењер Јовановић стигао пред кућу коју је тражио, већ пред уласком у двориште чуо је страшну галаму. Кад се приближио вратима, угледао је огромну жену која је, сасвим изван себе, у крајњој јарости, викала на радника који је баш цепао дрва. Викала је и псовала, јер је сумњала да јој је украо неколико цепаница. То је била газдарица.

Незгодно је било инжењеру Јовановићу

да баш сад уђе, али је ствар била хитна и он је ушао и запитао:

— Молим вас, госпођо, да ли овде станује господин Марков?

Газдарица се окренула, погледала инжињера својим још увек пуним срџбе погледом и одговорила:

— Ето Вам подрум, па погледајте. Знам да је доле она друга, Кузминишна. Не иде никуд, јер већ три месеца није ни кирију платила. Боји се...

Да не би још што чуо, инжињер се журнио да што пре замакне кроз подрумска врата. Најпре је ударио главом о рагастов, јер се није видело, али се постепено приучио на таму и некако пипајући нашао кваку првих врата.

Пред њим је стајала сасвим бледа и уморна жена.

Одмах је схватио да је то госпођа Кузминишна. Инжињер је скинуо шешир, уљудно поздравио и замолио да му каже би ли могао говорити с господином Марковим.

— Ох, он је умро, господине, — одговорила је бледа госпођа Кузминишина, али бисте могли говорити с његовом госпођом, само док се врати с пијаци. Међутим, она ће доћи, ако данас уопште дође пре ноћи, око један сат. — Видећи зачуђени израз на инжињеровом лицу, госпођа је објаснила да госпођа Марков има своју малу трговину, тј. да на Каленићевом гумну продаје сир, милерам, јаја и другу млечну робу.

— Тако, дакле, — помислио је инжињер, то је Сашина мајка. Сад је опет запитао.

— А зар је госпођа Марков сасвим сама?

— Не, не, — одговорила је госпођа Кузминишна, — има сина, Сашу, гимназијалца, прекрасног дечака.

— Дакле, тачно, мајка и син, — помислио је инжењер и да некако објасни своју посету и разлог зашто се распитује, рекао је да има неку важну поруку за госпођу Марков; остављајући своју адресу, замолио је да госпођа дође к њима у Баба Вишњину улицу чим се врати с пијаци.

ГЛАВА V

Болесник

Саша је још увек лежао у дубокој невести. Ветар се смирио. Сунце је осветљавало лепу башту инжењера Јовановића и играло се по спољашњем, према сунцу окренутом зиду куће.

У Сашиној соби биле су напола спуштене завесе. Инжењер Јовановић, пошто се вратио, саопштио је што је дознао. Бисенија се на неко време повукла у своју собу. Код Саше је остала само госпођа Нила.

Време је полако пролазило.

Мали породични сат — који је имао све особине добрих старих сатова: да је тачно ишао и да је изводио разне друге уметности: могао отсвирати један цео музички комад, откуцавао тако мелодично да је то личило на звук звона кад негде далеко у пољу звоне на јутрење, — наставио је своје тихо и равномерно куцање.

Блеђа него обично, од преживелог страха и великог узбуђења, госпођа Нила седела је полулежећи у дубокој црвеној фотели. Још је била лепа и млада. Према болеснику била је окренута у профилу, тако да се нарочито истицала њена плава коса и њена врло складна силуета. Држала је у рукама књигу, али је није читала. Узбуркане мисли, неодређена судбина овог дечака који је пред њом лежао

и који се с толиким самопрегором zaloжио за њену милу девојчицу, нису јој никако давали да се сабере. С времена на време погледала је према болеснику, али његове су веће још увек биле чврсто стиснуте.

Дејство морфија је, међутим, полако попуштало.

Дечак је долазио к свести.

Најпре је схватио да је у његовим мислима и сећањима настала нека страховита збрка, онда су му се пред очима стали окретати неки чудновати колутови, а поједини предмети и соба, коју је почео полако назирати, изгледали су му као обавијени у неку маглу. Сваки предмет му је изгледао двострук и ванредно удаљен.

— Ко је то?! — помислио је дечак, кад је полако кроз ову маглу стао назирати лик госпође Ниле. Хтео је подићи руку да протрља чело, али, на његово највеће чудо, рука га није слушала, није се мицала.

— Мора да ја спавам, — помислио је дечак и опет заклопио очи.

Кад је хаљина госпође Ниле, услед њене лаке кретње, лагано зашустала, дечак је поново напола отворио очи и погледао у правцу где је она седела. Што се сад с дечаком догодило, тешко је објаснити, али се наједанпут нешто као завртело у његовом мозгу, осетно је страховите болове. Он као да више није био он, овај одрасли дечак који је већ улазио у шеснаесту годину, већ неки сасвим мали дечачић, заправо малин као искрица, кога неко снажно љуља на коленима, док једна витка прилика, која је личила баш ономе некоем ко је тамо седио, — пружа руке према њему и хоће да га преотме.

Знао је да се он тада смејао на сав глас.

Хтео се и сад насмејати, али место тога он је дубоко и тешко уздахнуо. Прилика која је седела у наслоњачи и која је много личила

на ону неодређену прилику из његових снови, ону која му се увек јављала кад му нешто није било добро, сад је брзо устала, пришла му на врх прстију, и, сагнувши се над њим, полако спустила руку на његово усијано чело.

Ох, како му је годило, како би радо пољубио ту руку, али ништа, баш ништа му сад није успевало.

— Не бојте се, Саша, — чуо је како му је та прилика рекла, — све ће бити добро, само морате бити стрпљиви.

— Стрпљив?... А, да, сад се полако почео присећати. Најпре се сетио како га је нешто страховито ударило у прса, па како је одмах затим пао, а онда се почео присећати шта је пре тога било.

Враћао се из школе и наједанпут је спазио ону лепу девојчицу, коју је већ толико пута видео како озбиљна иде из школе истом улицом којом је он пролазио. Онда се чула сирена, девојчица је вриснула. Није знала шта ће. Он је такође узвикнуо из страха за девојчицом, притрчао је да јој помогне, а онда се догодило све остало...

— Да ли ју је спасио, шта ли је с њом!...

Сад је схватио откуд несносни болови, али му је ипак било главно да чим пре дозна шта је са девојчицом. Госпођа Нила као да му је с чела читала мисли, рекла је:

— Како сам Вам благодарна, Ви сте спаси нашу кћерку, Бисенију!...

Заиста, сад га већ ништа није болело. Насмешио се и сретним погледом погледао госпођу Нилу. То је било оно што је хтео знати, али не због захвалности, већ за то што је он ту девојчицу ванредно нежно волео, макар да никад није ни покушао да јој се приближи. Права љубав увек је стидљива, а он је девојчицу уистину волео. У то је био уверен.

Хтео је да се придигне, али није могао. Нека мрена опет је падала на његове очи и он је опет затворио капке, а свест која му се била вратила, као да је опет некуд отишла...

Кад је после извесног времена лекар опет дошао, био је много задовољнији. Нарочито га је обрадовала вест да је дечак долазио к свести. Бисенија, која је с лекаром такођер ушла у собу, није ништа говорила, али се видело да ју је вест узбудила. Кад ју је госпођа Нила потражила погледом да јој нешто каже, девојчице више није било. Да мајка не би видела сузе које су јој навирале на очи, сакрила се у своју собу.

Срце јој је необично, бурно куцало. Што се то с њом догађало? Васпитана у строгој породици, уз мајку коју је волела дубоком дечјом оданошћу, њене мисли и осећаји нису досад никад излазили изван породичног круга. Тако није обраћала пажњу ни на своје мушке другове, макар да је често слушала разна добацивања: —

— Гледај ову плавку, гледај како је лепа. Што сте тако озбиљни, госпођице?!.. и томе слично. Она се правила као да то не чује и никад о томе није говорила са својим другарицама. Данас, међутим, после оног несретног догађаја, кад је у ауту гледала дечака који ју је спасао, па касније у породичном салону испруженог, с високим бледим челом, владовитом плавом косом, — она је осетила прво велико узбуђење. Прво узбуђење у животу ове неке особите врсте!... То узбуђење, помешано с осећајем благодарности, сакрила је она у својој собици прелевајући га првим чистим сузама. То је било нешто као блесак муње...

Прве дечје љубави имају сасвим детињаст карактер, нако деца могу сатима сасвим озбиљно разговарати и о свом будућем браку,

о својој будућој деци и сличним питањима. Има случајева да ове љубави остану као слатка визија кроз цео живот, или да буду основа за каснија сасвим свесна, ванредно снажна и велика осећања. Данте је као дечак од девет година угледао једну још мању девојчицу, малу плавокосу Беатричу, и од тога часа она је ушла у његову свест и осећање тако да је више никад није заборавио. Такви су случајеви ипак ређи.

Међутим, прве љубави на прелазу из детињства у доба младости имају већ сасвим други карактер. Иако нису толико богате у стварним доживљајима, њихова драж и значај су ванредно велики у наслућивању и наговештавању, у ритерским склоностима код деचाка, меланхоличним настројењима и афектима код девојчица.

ГЛАВА VI

Племенита помајка

Око осам часова неко је зазвонио на спољашњим вратима лепе куће инжењера Јовановића. Инжењер, који је нервозно шетао по соби, отишао је сам да отвори. Знао је да ће то бити госпођа Марков.

Заиста, тако је и било.

Пред њим је стајала скромно, али веома уредно обучена госпођа. Казала је своје име и одмах је додала: —

— Госпођа Кузминишина, моја сусетка, казала ми је да сте желели да са мном говорите. Нисам могла доћи раније, јер сам се дуго задржала на послу и куповинама за моју трговину. — И онда је одмах с великим узбуђењем додала:

— Да ово није штогод у вези са мојим Сашом?! То ми је син. Немам другог никога

осим њега, а нема га цео дан. Досад је увек био тачан. Све се бојим да му се није што догодило...

Материнско срце је велика тајна. Мајке увек наслућују преко тог срца све што се њиховој деци догађа. Нарочито се невоље, као преко неке телеграфске жице, преносе. Нешто их у срцу заболи. Оне ставе тамо руку и само чујете како, док други ништа и не слуте, кажу:

— Само, да му се што није догодило, зашто не пише, шта је с њим... Тако је и срце госпође Марков, — кад дечак, који се увек из школе у одређено време враћао кући, није дошао, — рекло да се нешто догодило. Кад је уз то од госпође Кузминишне дознала да је неки непознати господин долазио и доста узбуђено о њој и Саши распитивао, било је то сасвим довољно да њене сумње потврди.

Инжењер Јовановић увео је госпођу у собу. Пред баком, госпођом Нилом, са највећим обзиром, упознао ју је с догађајем, нарочито подвлачећи дечаково јунаштво и дубоку захвалност целе породице.

Марија Фјодоровна, како се звала госпођа Марков, имала је у време ових догађаја нешто преко тридесет пет година. Иако је са сваким била пријатна, држала се ипак доста повучено, нарочито пошто јој је судбина отела мужа кога је необично волела. Живела је само за свог сина Сашу, кога је волела свим срцем и свом душом. Због њега наставила је и после мужевљеве смрти да се мучи, да и даље на пијаци, Каленићевом Гумну, води своју малу трговину, јер је то омогућавало да Сашу васпита онако како је она желела, да дечаку не ускрати бар оно најосновније што су имали и други дечаци његових година.

И зими и лети, по студени, по жези, од раног јутра па док велико звоно не објави да се

пијаца затвара, стајала је Марија Фјодоровна поред своје тезге, љубазно се смешила својим познатим муштеријама, мерила сир, скоруп, и била задовољна кад су муштерије биле задовољне. Код ње се није дешавало оно што се прича у једној старој париској анегдоти о ђаволу и бакалину, из које се види како је из бакалинове трговине увек излазило више робе, него што је улазило. Напротив, она је врло често и штетовала, јер робу која није била сасвим свежа и првокласна за живу главу није хтела продавати.

То је, истина, користило с друге стране. Јер ко је једном купио нешто код Марије Фјодоровне, тај је сигурно дошао и други пут и постајао њена стална муштерија. Колико се пута дешавало, дође тако нека госпођа с пијаце кући, и баш у то наиђе сусетка. У корпи: јаја, путер. Једно боље и свежије од другог.

— Реците, молим вас, код кога сте купили овај дивни путер, и овако крупна јаја? одмах пита сусетка. Сутрадан и сама навраћа код Марије Фјодоровне, чија слава тако расте, и због чистоће у којој држи своју малу трговину и због првокласне робе.

Па, ипак, нико од суседа на пијаци није показивао никакву завист. Код ових малих људи постоји једна одређена не само колегијалност, већ и објективност.

— Што је истина, истина је, — говорили су суседни пиљари, и, колико им је било могуће, настојали да се угледају на Марију Фјодоровну.

Луксуз није терала. Једино задовољство било јој је да купи цвеће. То је необично волела и на то није жалила да потроши по неколико динара, ни онда кад је било доста скупо. Све остало чувала је за Сашу. Српски језик добро је научила, само јој је тешко било изговарати „ћ“ и „ч“ и разликовати из-

весне речи као „одлично” и „отлично”. Много је читала као и сви Руси, особито новију руску књижевност, као да је настојала да се што више упозна с новим животом којим се сад живи у Русији. Да Саша добије што потпуније образовање и знање, плаћала је посебне часове из француског и немачког, а у новије време и енглеског језика. Исто тако и часове музике. Додуше, све то није било скупо, то је она у главном плаћала у „натури”, — јајима, путеру, — једној красној старијој руској госпођи, која је била одушевљена Сашином интелигенцијом и интересовањем за све што му је показивала.

Кад је те вечери дознала о догађају у ком Саша мало да није изгубио живот, била је сасвим ван себе. Хтела је да чим пре види дечака, да се увери да је жив, да одмах зове кола за спасавање која ће га пренети у њихов скромни стан. Кад су ушли у салон и кад га је видела како непокретан лежи, заплакала је тихим сузама, клекла поред канапеа, гладила и исправљала руком порубе на јастуку на ком је почивала дечакова глава, сасвим лагано уклањала с његова чела праменове косе и с времена на време сагињала се да га пољуби, сад у чело, сад у руку.

Дошла је и Бисенија. Добро васпитана девојчица пољубила је Марију Фјодоровну у руку, а Марија Фјодоровна њу у чело. Иако је била веома тужна и узбуђена Марија Фјодоровна је запазила како је девојчица мила и ванредно лепа. Није чудо да јој је Саша притрчао у помоћ! То би он, уосталом, за свакога учинио. Тако је био васпитан, и такав је био по својој природи.

Пошто је лекар захтевао потпуни мир за болесника, ускоро су сви опет изашли из собе. На упорну молбу инжењера Јовановића, а и због самог Саше, коме је свако кретање било опасно, пристала је да дечак остане, бар

док мало не прездрави, у инжењеровој кући на лечењу. Доцније је хтела свакако да га пренесе к себи. Међутим, инжењер Јовановић и његова породица, на које је Марија Фјодоровна, као и Саша, учинила најбољи утисак, договорили су се да се Марија Фјодоровна настани код њих у малој кућици у врту, у којој је сад становао само инжењеров помоћник, такође Рус, студент технике, Шчербачов.

Марија Фјодоровна је у почетку одбијала, али је на крају пристала.

Сашино оздрављење напредовало је веома лагано. За време тихих пролетњих вечери, док је кроз полуотворени прозор улазио мирис старе липе измешан с мирисом првих ружа, Марија Фјодоровна поверила је инжењеровој породици једну велику тајну о Сашин, а о којој он сам ништа није знао.

Тајна се могла разумети само у вези с оним изванредним околностима у којима се догодила.

ГЛАВА VII

Једна нерасветљена тајна

— Родила сам се, — почела је своју причу Марија Фјодоровна, — у Украјини, у једној лепој, иако скромној собици великог дворца старог племића Т., који је био на далеко и широко познат у целој околини. Његово велико имање налазило се крај Кијева. Моја мајка била је дојиља племићеве кћерке, јединице, Татјане. Отац ми је био коњушар и нарочито поверљиво лице код старог племића. Како сам се ја родила скоро исти дан кад и Татјана, то смо скупа одрасле. У мени су сви гледали Татјанину сестру по млеку, а са-

ма Татјана волела ме је као праву сестру, као што је волела необично и моју мајку, јер је на жалост њена мајка већ при порођају умрла.

По својој спољашности Татјана је била права лепотица, а осим тога била је необично даровита и племенита. Стари племић бавио се искључиво књигом и васпитањем своје кћерке. Оженио се касно, из љубави, и кад му је смрт уграбила супругу, пренео је сву своју нежност на своју јединицу, затворио се сам у се и искључиво за њу живео. Како је у младости био официр, а уз то врло јуначан и племенит, чим је на Балкану 1876 букнуо рат за слободу, он се пријавио још са неколицином својих другова као добровољац. С генералом Черњајевом учествовао је у свим борбама, два пута био рањен, стекао велика одличја, а од свих другова био дубоко вољен и поштован.

Из тога времена он је према Србији сачувао једну заносну љубав. Бољег, јуначнијег, племенитијег и достојнијег народа није било за старог племића. Из Србије је собом донео неке књиге над којима је често седео са Татјаном тумачећи јој све појединости војних операција у којима је учествовао, као и историју српског народа. Ја сам по Татјаниној и племићевој жељи увек била присутна, тако сам и ја већ рано дознала много о Србији. Па и понеке српске речи, које су се Татјанином оцу нарочито допале, знале смо и Татјана и ја. Кад је Татјани било тринаест година, стари племић се с муком решио да је пошаље у завод. Растанак међутим није дуго трајао, јер су велики догађаји нагавештавали рат, у који је ушла и Русија у жељи да помогне својој браћи Србима. Отац је одмах довео Татјану кући, и сад се наше васпитање наставило под грофовим руководством, а уз помоћ гувернаната и учитеља.

Међутим, — и ту се Марија Фјодоровна насмејала, — нако сам била још веома млада, ја сам се решила на удају. У селу моје мајке, које је било удаљено неколико километара од грофовог имања, а куда сам ја с Татјаном и мајком често одлазила, био је један млад козак, велики весељак, најбољи армоникаш и играч. Ја сам се заљубила, и, нако сам била васпитана као права госпођица, удала сам се за њега и прешла да живим код њега у наше мало село.

Били смо веома сретни. Волели смо се. После годину дана добила сам сина, коме сам дала име Саша. Татјана, која нас је с мајком често обилазила, била му је кума. Међутим, мој муж је био позван у војску и отишао је...

Туговала сам много за њим, али сам налазила утеху у детету. Синчић ми је у почетку дивно напредовао. Растао је као из воде, његово безазлено смејање, прво тепање одушевљавало ме је као сваку мајку. Дани су пролазили. Мој муж борио се негде у Карпатима. Писала сам му веома често. Хтео је да зна све што се на дете односи. Чекали смо само да се сврши рат, па да опет будемо сретни као и раније, — сад још сретнији јер смо имали тако красно дете! Али, дошла је револуција, која је све те снове прекинула.

Војске црвених и белих почеле су крстари по Украјини. Ја сам силно страховала за родитеље и за старог грофа и Татјану. Баш онај дан кад сам с мужем, који је дошао на допуст с фронта, намеравала да одем к њима у посету, десила се страховита несрећа. Грофови сељаци, подговорени, — иначе су сви грофа, као ванредно добра и племенита, волели, — напали су једне ноћи на дворца и уништили га. Гроф с Татјаном и мојом мајком, благодарећи присуству духа и оданости мога оца, спасли су се и побегли. Али куда и у

ком правцу, то нисам могла дознати. Кад сам стигла с мужем, пред нама је било згариште. По старом парку ветар је носио поцепане листове књига богате грофове библиотеке, старо дрвеће било је сасечено, цвеће потргано и уништено.

Сад су настали и за нас тужни дани. Од страха пред револуцијом, од туге за родитељима, Татјаном и старим грофом — мени је пресахло млеко. Саша је почео побољевати. Данима и ноћима бдили смо ја и муж над њим, али ништа није помагало. Мали наш Саша склопио је једног јутра за навек своје миле и благе очице.

Шта да кажем. Земља у револуцији, дете мртво, родитељи и они који су нам били најмилији, некуд без трага ишчезли... Шта нам је остајало?... И ја и муж решили смо да одемо у емиграцију. Мене је све вукло у Србију, о којој сам од детињства толико слушала и знала. То је било потребно тим више, јер су на мене, као на лице које је стајало близу грофовој породици, сумњиво гледали, и што због себе нисам хтела излагати опасности и мужа.

Тако смо се једног дана нашли у Севастопољу. Последња лађа кретала је рано зором из Русије. Међу огромном масом бегунаца пробијали смо се ја и муж, али смо били сретнији од многих, јер су нам места била обезбеђена. У ноћи смо остали на обали, као и многи други. Гледајући у лађу, којом смо сутра морали кренути и која се тихо нихала на лаким валовима, ја сам заспала.

Звезде су тихо сјале, месечина се блескала по тамној морској води, забринуте бегунци тужно су се праштали у својим сновима с родном земљом. Многи су носили по коју грудвицу земље и стискали је у руци исто тако пажљиво као и најмилије успомене и мале драгоцености које су собом носили. Носила

сам и ја мало земље што сам је ископала у старој грофовој башти.

Не знам колико сам спавала. Чудна привиђења видела сам у сну. Час ми се указивало плачно лице Татјанино, час сам видела старог грофа, а час своје родитеље, или малу хумку која је покривала мог синчића. Биће да је било нешто иза поноћи, кад ме је пробудио један глас. Неко је стајао нада мном и спуштајући ми у крило једно мало, живо и здраво дете, рекао:

— „Марија Фјодоровна, носите собом Сашу, то је син Татјанин. Ми ћемо доћи за вама”... Најпре сам мислила да је то само наставак мог сна. Кад сам се сасвим освестила, непознати човек је већ нестао у гомили света. Дете које ми је лежало на рукама гледало ме је својим раствореним плавим очима. Дивни увојци падали су му по раменима. О врату му је висео златни медаљон сав украшен дијамантима.

Препознала сам га, то је био Татјанин медаљон, њена најмилија успомена од мајке. Кад сам га отворила, унутра је била Татјанина слика и слика детета кога сам држала у крилу. Испод слике било је написано Татјанином руком: „Мој син Саша, рођен...” Година рођења показивала је да је Саша тачно три године.

Наћи се сама с дететом у оваквом часу није било лако, али и ја и муж видели смо у овом знак Провиђења, осетили смо да ће нам то дете бити извор највеће радости на тешком путу који се пред нама отварао. Осим тога, то је било Татјанино дете, дете моје сестре по млеку, коју сам неизмерно волела.

Све што је дошло доцније разумљиво је и јасно. Дете смо понели. Куд год смо ишли распитивали смо за Татјану, али нисмо ништа могли дознати. У Цариграду, куд смо најпре стигли, дознала сам сасвим случајно да

су мој отац и мајка, као и стари гроф, кратко време после оне несреће и након бегства, умрли. Шта је било с Татјаном, за кога се удала, ко је био отац повереног ми детета, то ни до данас нисам никад дознала.

— Ником то досад нисам поверила, — рекла је с тешким уздахом Марија Фјодоровна.

*„Дете које ми је лежало на рукама гледало ме је
спојим раствореним плавим очима“*

Детету нисмо ништа хтели казати док сасвим не одрасте или док нешто не дознамо о Татјани или његовом оцу. Бојали смо се како би то на дете могло деловати, а осим тога и ја и мој муж волели смо га толико да смо то признање из године у годину одлагали.

Из Цариграда пут нас је најпре довео у Бугарску, где смо се склонили код неких бугарских сељака, који су према нама и Саши били ванредно добри. Тек много касније успело нам је да пређемо у Србију, и напослетку да дођемо у Београд.

Како знате, живели смо од наше мале трговине. Кад је прошле године умро мој муж, ја сам са Сашом остала сасвим сама. Сад више немам никога на свету осим њега, па ипак ја сам се решила да му, кад сврши пети разред, кажем целу истину...

То је била чуднивата историја Марије Фјодоровне. Породица Јовановић била је дубоко дирнута. Честиту Марију Фјодоровну волели су од тог дана још више, нарочито Бисенија која је сад проводила све слободно време с мајком и с Маријом Фјодоровном, поред Сашиног болесничког кревета.

Дечак је полако оздрављао. Крајем месеца јуна почео је устајати и на краће време с Бисенијом излазити у башту. Кад му је било сасвим добро, он и Марија Фјодоровна настанили су се у инжењеровој кућици у башти, у којој је, како смо споменули, становао још само инжењеров помоћник, студент технике Шчербачов, који је уз то био запослен у Граду на рестаурацији.

ГЛАВА VIII

Пријатељство

Иако су и Саша и Бисенија били у оном добу кад се од интереса према спољашњем свету прелази интересу према унутрашњем, личном животу, — између дечака и девојчице развило се врло срдечно другарство и пријатељство. Наравно да је ту велику улогу одиграла Сашина болест, тајанствена прича о Сашином рођењу која је окупирала фантазију девојчице, а исто тако и оно потпуно поверење које су дечаку указивали Бисенијини родитељи.

Заиста, већ за време болести Саша је стекао поверење читаве породице Јовановић. Ње-

гово до крајности уљудио и пуно младићске и братске пажње понашање, што га је сваки дан и у свакој прилици показивао према Бисенији, то је поверење у великој мери повећавало. Како је била болешљива, госпођа Нила ретко је излазила; инжењер Јовановић био је у последње време ванредно запослен, а исто тако дека и бака. Тако је некако само од себе дошло да је Саша Бисенију скоро увек и свуда пратио.

Заједно су полазили у школу, заједно су се отуд враћали, заједно су ишли у шетњу и заједно учили своје лекције, а кад свега тога није било, заједно су седели на тераси мале кућице и слушали приче Марије Фјодоровне о дворцу и имању на ком је она одрасла, о старом храбром грофу, о Татјани и о животу у малом украјинском селу у ком је Марија Фјодоровна живела пошто се удала. Често су долазиле и Бисенијине пријатељице као и Сашини другови, али то није дирало у дечакове и девојичине односе. Чисто као да су се бојали да каква неопрезна реч њихових другова што не повреди у њиховом пријатељству, они су се пред другима држали далеко повученије, суздржаније.

Пошто је школска година била завршена, породица Јовановић прешла је, као и сваке године, из вароши у своју дивну вилу на Бановом Брду.

С одласком пожурили су и зато што су се госпођа Нила и Марија Фјодоровна договориле да се пре тога Саша ништа не говори о тајни његова рођења.

Бојали су се реакције, па су сматрали да је боље осетљивом дечаку дати могућности да што мирније преброди прву душевну кризу, која се морала предвидети, али су већ том приликом и инжењер и његова госпођа позвали и Сашу и Марију Фјодоровну да им дођу на неколико дана у госте. То је на-

рочито важило за Сашу, јер су сви много рачунали на Бисенију и на њено другарство које ће јој помоћи да дечака душевно охрабри и да му не дозволи да евентуално падне у какво депресивно душевно стање.

Вест да ће их Саша посетити на Брду веома је обрадовала Бисенију и она је унапред рачунала шта ће му све тамо показати: и дивну, романтичну топчидерску црквицу, коју је она као и њена мама толико волела, место где се у Кошутњаку пре толико година одиграло трагично убиство кнеза Михајла, дво-рац кнеза Милоша и његову цркву у Топчидеру, и све остало што се у лепом топчидерском парку може видети. Нарочито се радовала што ће му моћи показати родитељску вилу, која је, и по положају на ком се налазила, и по свом изгледу, била нешто извајрано.

Личила је на неког лабуда, који је спустио крила и зауставио се на највишем београдском врху, да би отуд уздигнуте главе што боље сагледао целу лепу београдску околину. С великих и бројних тераса виле видело се на све стране. И према Чукарици и Калемегдану, према Дедињу, Авали и Топчидеру, према савској и дунавској низини... Сунчеви заласци и изласци били су толико лепи да су напосто изазивали занос. Пред вилом је била башта пуна мирисног цвећа, и дивног дрвећа, на ком су се у то доба године већ видели богати и дивни плодови.

За дечака је била припремљена соба на највишем спрату виле, „кули“, како је тај део називан због тога што је био знатно ужи од доњег. У самој ствари тај је део виле био тако висок да је сасвим лично на осматрачнице средњевековних замкова, са којих су стари витези гледали у даљину, а владарке проводиле вечери у меланхоличном сањарењу које је изазивала усамљеност њихова живота.

Бисенија је знала што ће Марија Фјодоровна саопштити Сашу. С мамом, с којом је била већином сама, јер је инжењер опет био заузет, о томе је често разговарала. Унапред се бринула како би дечаку могла помоћи, а нарочито шта би се морало учинити па да се Сашини родитељи потраже.

Сретно дете, које се никад није растајало од својих родитеља, увек било окружено свом пажњом, која се само пожелети може, она се сад први пут упустила у један тежак проблем и кушала да уђе у оно душевно стање свога пријатеља које ће наступити кад сазна истину.

ГЛАВА IX

Дечак дознаје тајну

По одласку породице Јовановић постало је сасвим тихо и мирно у читавој кући у Баба Вишњиној улици бр. 17. Млади студент Шчербачов, који је те године завршавао технику, упознао се и спријатељио с Маријом Фјодоровном и са Сашом, али је и он тих дана био сувише заузет око својих испита. Тако су Марија Фјодоровна и Саша били највише сами.

Ишли су често на гроб Сашиног поочима кога је Саша још увек сматрао за свог оца. Тамо су проводили по читаве сате, нарочито навече, уређујући његов скромни, али лепи и мали гроб; окопавали су га, заљевали цвеће, палили кандило и говорили о њему. Једног дана испратила је Марија Фјодоровна Сашу нарочито свечано и казала му да ће му после ручка, на који је био позван и студент Шчербачов, саопштити извесне ствари које су за њ од огромног значаја и важности.

Саша је тог дана имао неки важан сасанак са својим пријатељима. Целим путем

као и за време састанка, непрестано је мислио на речи Марије Фјодоровне. Нарочито га је доводио у недоумицу онај њен забринут изглед што га, и поред најбоље воље, није могла сакрити. Шта је то могло бити?.. Наравно, да је Саша све друго претпостављао, него ли оно што је имало да дође..

Ручак је прошао у најбољем реду. Шчербачов је дошао са испита, само што су то били његови последњи испити. Сад је он већ био инжењер. Много се радовао, а радиовали су се скупа с њим Саша и Марија Фјодоровна, јер је Шчербачов уистину био добар и паметан младић, а школовао се уз највеће напоре и труд.

После ручка Марија Фјодоровна је легла да се мало одмори; Саша и Шчербачов отишли су у собу младог инжењера. Радило се о томе да Шчербачов покаже Сашин неке занимљиве планове о рестаурацији горњоградских кула. Ово је питање Сашу већ дуго необично занимало. Дуго су разговарали о свему, а онда су се пред вече растали, пошто су се претходно договорили да ће Саша сутрадан потражити младог инжењера у његовој канцеларији, где ће прегледати и друге врло занимљиве ствари, друге пројекте и цртеже.

Тако су Саша и Марија Фјодоровна тог истог дана поново остали сами. Наступило је вече. — Наше вечери су увек изванредне. Личу Београда оне пристају. Увек има у њима нешто тужно и свечано, што долази и од самога града и од целокупне природе која га окружује, нарочито река, равница и шума, чија се тајанственост у ноћи повећава у ванредно великој мери. Ведре летње и пролетње београдске вечери, с прозирним небом лако обојеним руменилом што га шири сунце на запазу, нарочито су привлачне. Онда се свака, а поготово дечја душа отвара оним тајним

мислима и осећајима које дању растерују светло и дневни живот.

Сели су поред прозора.

Без нарочитог увода, без нарочитих припрема, онако како се дешавају велике ствари кад се већ имају да десе, испричала је Марија Фјодоровна Саша оно што ми већ знамо.

Кад је дошла до краја приче, ставила је пред дечака два драгоцена замотка са речима:

— Ево ти, Саша, у једном је земља из дворца твога деде и твоје мајке, у другом медаљон који је висио о твоме врату у часу кад ми те је донео непознати човек и ставио на руке оне ноћи, која је за нас све била последња на родној грудџи. У медаљону ћеш наћи мајчину и своју слику...

Ко да опише све душевне фазе кроз које је Саша пролазио док му је Марија Фјодоровна приповедала тајну његова рођења.

„Седећи поред прозора дечак је слушао тајанствену причу...”

Наједанпут се срушила читава животна зграда дечакова. Морао је да схвати да ова драга и добра жена, која га је гледала с толиком љубављу и која је своје приповедање често морала прекидати, јер је била и сувише узбуђена —, није његова мајка, као што ни онај честити и добри Козак, на чијем је гробу тако често плакао, није његов отац.

Ону, за коју је дознао да је у ствари његова мајка, он је већ одавно волео, али само као сестру по млеку и добротворку оне коју је дотад сматрао својом мајком. Зато је већ одавно веома волео и старог грофа. Сад, међутим, све се мењало. Ко му је био отац, о томе ништа није могла рећи Марија Фјодоровна....

Блед као и Марија Фјодоровна, седео је поред ње, љубио јој руке и понављао:

— А ипак сте обоје према мени били тако, тако добри...

Загледао је мајчин лик, који му је био познат са других фотографија, али који је на овој слици имао у себи нешто нарочито, потпуно лично на онај драги профил који му се јављао у његовим визијама и сновима.

Сад је био убеђен да је и онај неко, — који је стајао у тами првих, избледелих дечјих сећања, а који га је у првом детињству тако често љуљао на коленима чврсто га стишћући својим рукама, — био у ствари његов отац.

Како да га себи представи?!

Мисао му се увек враћала на то, да му је и отац као и деда морао бити војник, и то јунак, јер зар се његова мати, одгојена у традицијама славе и јунаштва, могла за кога другог удати?!

Ноћ му је прошла у бунилу. Марија Фјодоровна је неколико пута, идући на прстима, улазила у његову скромну собицу, све у страху због њега. Он се правио миран и

као да спава, само да јој олакша оне патње које су је сад у двострукој мери мучиле.

Сутрадан није отишао у канцеларију инжењера Шчербачова, како је обећао, али је зато после два три дана с Маријом Фјодоровном, према већ ранијем обећању, пошао преко Топчидера на Баново Брдо, где је било решено да ће Саша провести неколико дана. То је имало бити пре него пође на скаутски течај, на који је Југословенски скаутски савез позвао и неколико руских дечака, а међу њима и Сашу, као једног од најбољих и најпожртвованијих руских скаута. По њих је, као случајно, дошао сам инжењер Јовановић. Била је већ увелико ноћ кад су стигли до Топчидерске црквице. Ту је сад први пут, у пуној мери, Саша осетио сву мађију дивне топчидерске ноћи. Док су ишли, слушали су коса и славуја. С неба им је светио месец, који се помаљао кроз грање дрвећа.

Те исте вечери, кад су се састали и остали сами, поверио је Саша своју тајну Бисенији износећи у исто време све што намерава предузети да би пронашао траг својим родитељима.

ГЛАВА X

Разговор о птицама

Ко не познаје Топчидер тешко ће, само на основу описа, схватити и осетити сву лепоту ове шуме и парка у исто време. Пут за Баново Брдо са стране Топчидера вијуга се и пење поред шумарака, младих акација, липа, бреза и четинара. Десно и лево, куд год око погледа, зелено море шума које се протежу с брега на брег. Топчидер остаје у низини и изгледа као дивно зелено море.

Оно што чини нарочиту драж Топчидера,

то су његове птице певачице. Ко би погодио и разабрао све те гласове. Осећаш само једно, да је то све скупа изванредно лепо. Сутра дан по Сашином доласку на Баново Брдо, дечак и девојчица пошли су у шуму. Ишли су једно поред другога. Бисенија се само по који пут сагињала да боље загледа росу по трави, или ситно мало цвеће које их је мамило све даље и даље по шареним стазама топчидерског парка.

Застали су пред Ловачко-шумским музејом, баш испод огромног платана, који је предмет свеопштег дивљења. Саша се овде сетно дивног Сјенкијевичевог романа о Сташи и Нели. Његова љупка другарица много га је потсећала на ту девојчицу, иако је од ње била старија.

— Ето видиш, рекао је Саша, овако мора да је изгледало дрво у суданским прашумама, где су живели Сташа и Нела. — При томе је погледао девојчицу и помислио да ће и он, као и онај мали јунак из романа, кад било доказати својој пријатељици колико јој је одан. Увек је био спреман да за њу све стави на коцку, па и сам живот, како је то већ једанпут урадио..... Како се испоставило да девојчица Сјенкијевићев роман још није читала, морао јој је испричати садржај.

Да их је ко гледао из прикрајка, заиста би морао да ускликне: — „Да дивног дечака и девојчице!“

У јутарњом светлу, у шуми, свежи, онако млади, изгледали су као два добра генија овог лепог парка по коме су се полако кретали. Слушајући причу девојчица је подигла према дечаку своје лепе очи, а он је исто тако гледао према њој настојећи да јој што разумљивије и лепше оцрта поједине ситуације из романа, нарочито ону дирљиву сцену са слоном, па сцену кад Сташа у ноћи сам самцат иде да пронађе чудо које ће спасти оболелу девој-

чицу. Али, морао је причање скратити, јер су тог јутра ишли у посету управнику Музеја, који је, као добар пријатељ Бисенијина оца, позвао децу да им покаже не само Музеј, већ и још неке друге занимљиве ствари које су се налазиле у још неизложеним колекцијама.

Било је тачно девет сати кад су ушли у управников кабинет.

Сели су на удобне зелене фотеље. Како се управник задржао на раду у Парку, могли су слободно разгледати занимљиве рељефе који су се овде налазили. Нарочито их је занимао велики рељеф Београда 1:10.000, на ком је био приказан Београд са читавом околином и рекама, као и део Земуна до Бежанијске Косе.

С дунавске стране деца су познавала Београд до острва Хује, — које се налази између Панчевачког моста и Опсерваторије; са стране Саве имали су претставу о терену само до Чукарице и острва Аде Цигалије. Сад су видели цео Београд и сва његова острва, нарочито реке у њиховом вијугању. Пало им је у очи да Дунав одмах испод Опсерваторије заокреће у великом луку према истоку и да земљиште београдско и на том месту свршава „ртом“ као и код оног првог великог заокрета где Дунав, пошто прими Саву, тече даље мимо Електричне централе, индустријског краја на Карабурми, Панчевачког моста и Хује.

У то је дошао управник. Новост коју им је саопштио сасвим их је смела: нису могли посетити Музеј, јер су изненада дошли електричари да поправе електричне каблове у целом Парку! У Музеју није било светла. Без светла се није могло тамо. Али, управник се већ досетио како ће поправити ствар и рекао је деци:

— Ништа за то! Останите само, разговараћемо, испричаћу вам извесне занимљивости о нашем Парку.

Познато је да деца осећају ко их води. Управник, које је волео своје шуме, цвеће и птице, волео је сасвим наравно и децу, — пријатеље шума, цвећа и птица. Тако су Саша и Бисенија остали код управника и сад се заподео разговор, најзанимљивији и најнеобичнији. Барем су тако осећали Саша и Бисенија.

Све што је управник говорио, одговарало је на тајна питања која деца сама не би смела да поставе. Била је то прича како су се птице певачице доселиле у Топчидер ...

— Пре неколико година, почео је управник, главни становници овог Парка и наших дивних шума биле су вроне и свраке.

Небо се од њих црnilо, њихово гакање одјекивало је од дрвета до дрвета. То је био скоро једини птичији глас који се могао чути. Птице певачице јављале су се сасвим изузетно, стидљиво, из по којег цбуна, где су се скривале. Гаврани и свраке крали су им јаја, убијали им младе, док су се сами множили стотинама. Плодна сремска равница, са својим кукурузним пољима, хранила је ове прождрљивце. Дању су тамо одлетали, а ноћу, јер равница није подесна за спавање, враћали су се сити у Парк и у топчидерске шуме. Њихова гнезда била су начичкана по гранама чајвиших дрвета и кад су се појављивали млади, само су се видели њихови расклопљени кљунови.

Требало је нешто предузети.

Не само да свраке и вроне нису лепе птице, већ директно изазивају тугу кад их гледамо. Њихово гакање је злослутно. Оно нам је кварило цео „штимунг“ и у нашем Парку и у шумама. Мале птице певачице, напротив, не само што својим певањем уносе у шуме оне звукове које ми тако радо ухом ловимо и у шумама тражимо, већ оне и помажу у борби против разних шумских штеточина, штетних кукаца, црва.

Решили смо да отпочнемо велику и систематску борбу.

Покушали су најпре ловци. Сваки дан смо убијали око пет стотина врана, али смо се наскоро уверили да је такав начин борбе слаб. Место убијених долетале су нове, а осим тога је по гнездима било толико младунаца!

Зато смо сад предузели друге мере. Започели смо борбу с овим младим. Сваки дан је радило у Парку по десетак, петнаест радника. Њихов је задатак био да се пењу од дрвета до дрвета, и где год нађу праће гнездо да га униште, — и јаја, и младе. Борба је била дуга и упорна, али је довела до резултата. Где је требало, служили смо се и стрихином. У гнезда смо подметали јаја отрована стрихином. Коштало је то много. Али, — и ту се управник приближио прозору, — погледајте сад: небо се разданило, црних злослутница нема, а место њих чујете читаве хорове дивних малих птица, наших најбољих савезника у чувању шума!

Сва усхићена слушала су деца ово тумачење. Сад кад је управник био вољан, питали су га о старини дрвећа по Топчидеру, Кошутњаку, Бановом Брду.

— Нови су у нашим шумама, — Кошутњаку, Липовици, Авали, — у главном четинари. Они су вештачки засађени пред једно четрдесет година. Остало дрвеће је старо и веже нас за прошлост ове наше лепе земље.

Како су били задовољни овом посетом, која се овако сасвим случајно претворила у необично занимљиво предавање! Враћајући се слушали су и малог коса и малу шеву с новом љубављу; с погледима пуним нарочите топлоте миловали су младе четинаре, у чијој су сенци ишли.

ГЛАВА XI

Нови дечји „вигвам“. — Пријатељство шума

Мада у самом Београду не видимо толико зеленила, скоро је сва београдска околина, ближа и даља, под шумом. Видели смо како је у Топчидеру. Како је још даље, о томе нас може уверити најлетимичнији поглед на било коју физичку географску карту наше државе. Шума шара суседну београдску површину као нека острва и ништа нема лепше од тих шума. Оне су заносиле путнике који су путовали овим крајевима пре много, много векова. Тако нам Јов. М. Јекић износи у својој лепој књизи: „Прилози за историју шума у Србији“, како је Гијом Адам с дивљењем констатовао за нашу стару Рашку да је препуна дивних планина, река и шума. Исту чињеницу са заносом констатује протестантски свештеник Степан Герлах, који 1573 преко Београда путовао за Цариград у посету турском султану; енглески научник и лекар Едуард Браун, који је нашим крајевима путовао 1669; доцније, жена енглеског посланика на турском двору, Леди Монтегју, која је пропUTOвала нашу земљу почетком 1717 године. У турско доба шума је код нас била и храм и тврђава. Гајила је и чувала наше јунаке, вашу заветну мисао о слободи и народном васкрсу. Због ових шума сав простор између десне Савине притоке, Колубаре, и десне највеће притоке Дунава, Мораве, још од старине зове се Шумадија. По њему се једна за другом ређају: Авала, Космај, Букуља, Рудник... Ту је било и листопадног дрвећа, као што су: храст и буква, бреза и јавор, липа и топола; и четинара, као: јела и смрека, бор и оморика и тиса. Храст заузима поља, брегове, омања брда и зато је доцније, при већем приливу становништва, — први настрадао.

Шуме је било толико да јој се цена није знала. Међу првима који су се дали на систематско проучавање наших шума долазе лекар-природњак Јосип Панчић и наш универзитетски научник Јован Цвијић. Оба су били и научници и национални радници. Проучити шуму, — значило је у исто време ући у душу народа, његове традиције, уметничка и херојска дела, која су се огледала кроз народну песму, којој је шума дала крила фантазије; Први и Други Устанак родила је шума.

Панчић је служио Србији пуне тридесет две године. Све што је стекао, то је уски простор земље коју је тако волео — гроб на Старом гробљу, и споменик после смрти у Универзитетском парку. Али то је овом скромном човеку доста... Највише је волео Копаоник; Цвијић се највише дивио прашумама Мироча, које се спуштају према Дунаву око Ђердапа и протежу између реке Пореча и Неготина, у поречкој и неготинској области источне Србије. У овој постојбини Краљевића Марка — по којој је Марко јашно са својим пријатељом Милошем Обилићем и водио борбу с вилом Равијојлом, јер мало није устрелила Милоша —, уз храст, букву и јасен расло је непрегледно жбуње љиљана, јоргована, дрена. Зими, кад би нападали снегови и кад би кроз дрвеће, овако оптерећено снегом, полетела кошава, стварала се слика страшне, натприродне лепоте. Шума се повијала, грање се ломило. Ветар је из корена чупао столетње дрвеће све увијено у бели зимски плашт...

Нова пажња, ново старање за наше шуме, нова љубав која се код омладине развија према шумама помоћи ће да се сачува оно што је остало и да се по штогод ново створи. Јер, ево, има већ неколико година, чим дође лето, наше шуме оживе. По њима се улогоре деца и омладинци из наших градова. Живе у њима данима, заклоњени само шумом; ноћу

под окриљем звезда и месеца, дању јарког сунца које на њих сја кроз шумско зелено грање. Живе слободно као први људи, посвећујући се шуми и проучавајући њен живот. Међу њима су главни наши скаути који тамо доживљују и остварују велике снове узбудљиве литературе о животу у канадским прашумама, и у исто време спремају се за свој скаутски позив на скаутским течајевима. Ту су омладину виделе све наше планине, језера и реке. Чули су њихову песму и радовали се с њима заједно. Шума је омладини постала нови „вигвам“, нова кућа за становање, нови пријатељ и нови савезник, као у прастара времена.

Све што се десило у животу нашег јунака за последњих месец два дана, сувише је напело његове живце, и зато је он радосно кренуо у шуме. Није га привлачило само друштво вршњака, већ и тишина и самоћа шуме. Код куће је осећао како Марија Фјодоровна душевно пати, јер он није могао савим прикрити своју тугу за родитељима. Растанак, бар на извесно време, био је обома потребан. И тако је дечак отишао у Липовицу, где се те године одржавао средњи скаутски течај.

Пред крај течаја Саша се вратио по Бисенију. Родитељи су јој одобрили да под Сашиним надзором проведе два три дана у логору за девојнице, који се, такође у Липовици, налазио у непосредној близини логора за дечаке. Како су дечаци према „сестрама планинкама“ увек ванредно пажљиви, бране их и чувају, није било никакве опасности ни од шумских „духова“, ни било каквих непријатних сусрета.

Ауто који је возио децу пројурio је поред Чукарице, кроз Макиш, па онда редом кроз она мала села која се једно за другим нижу

до чувене „Каване Липовице“, која је станица за ово деце шумско царство.

Иза њих остао је Београд. Летњи, спаран и уморан. Београд по ком уморни чиновници и радници иду као неки осуђеници док сунце греје с неба, а асфалт ужарен упија у се и оно мало свежег ваздуха што долази с река и из паркова.

Како је било лепо у такво доба отићи из града у природу, зеленило, слободу, па макар што је тамо много штошта недостајало на што су размажена деца научила. Нитко тамо на такве ситнице није ни мислио. Мамице би се заиста чудиле кад би виделе своју децу како им овде све прија, како се апетит нагло повећава, образи добијају свежу и здраву боју.

Сељаци не воле много господу која се возе аутомобилима, а нарочито су огорчени ако ауто налети на какву гуску, пловку, прасе. О крави, телету да и не говоримо. Шофер који је возио Сашу и Бисенију добро је знао овај пут, али као за инат, непрестано су под кола налетале разне домаће животиње, нарочито гуске и пловке. Што је шофер више трубио, то су оне бивале сметеније. Никако нису схватале да се на време треба уклонити, већ су чекале последњи час, онда губиле главу и бежале куд која стигне. Била је то велика мука. Девојчица је стално била уабуђена. Још теже је било кад је наишао читав караван кола која су возила сено. Друм је био потпуно закрчен. Да упоредо с аутом у ком су су се возила деца није јурио и ауто старешине Савеза, кога су сељаци већ одавно познавали, не зна се како би се уопште извукли и како би прошли. За то је радост била велика кад су угледали кафану. И старешина са својим гостима и деца изашли су из аутомобила. Дочекали су их скаути. Једни су одмах пошли напред са старешином, а други за њима са Сашом и Бисенијом.

Чудно ли су изгледали ти млади „шумски људи“. Препланули од сунца, голишави, само у кратким скаутским панталонама и кратким скаутским кошуљама, сваки с огромном батниом у руци... Међу овим дечацима био је и брат кувар. Он их је путем највише забављао. Причао је „логорске новости“.

А уистину много се тога догодило за она два дана што Саша није био у логору. У центру свега опет је био брат економ, али, да се ствар разуме, морамо објаснити, да је брат економ после вође логора главна личност у логору, јер од њега зависи и шта ће се јести, и колико ће се јести, и на послетку кад ће се јести. Да су све то необично важна питања, то је ван сваке сумње.

Па узмите молим вас на пример добро познату књигу Џејмс Оливера Кервуда „Кроз дивљину и белу пустињу“ (или коју другу сличну, сасвим свеједно!), па ћете видети да међу главне дражи живота у шумама спадају они масни и сласни ручкови и вечере, што их сваки час приређује својим љубимцима стари верни ратник, поуздани вођа Макоки. Онда ћете схватити да су такви ручкови и вечере били идеал и у Липовици. На жалост, тога није било. О каквом поштену медвеђем, или срнићем буту, фазанима и јаребицама, — није било ни говора, али да и не идемо тако далеко. Задовољило би се и са чим другим, само што је брат економ био ванредно строг. Све је било одмерено и преко те мере није се смело ни сањати. Најгоре је било, ако се нетко усудио да без његова знања нешто у том погледу учини. А баш то се догодило док Саша није био у логору... Девојчицама је раздељен хлеб с кајмаком без његове дозволе. Мислило се да је отишао у куповину и да не ће тако скоро доћи, али њему као да су духови казали шта се догађа у логору, вратио се онда кад је најмање био

потребан, угледао лепе беле комаде, и док сви нису вратили намазани хлеб натраг, није било мира...

Тако су деца ћеретала.

У то се већ указао логор.

У долини, на једином проплатку, посред шуме, подигнути уокруг, белили су се скаутски шатори. Неколико скаута лежало је заваљено на земљи; али чим су опазили госте, скочили су на ноге. Настало је комешање. Труба је засвирала збор, са свих страна дотрчали су младићи, уфронтили се и стали чекати госте. Старешина се смешкао. Знао је он добре своје јунаке, њихове мале и велике слабости, али сад о томе није била реч.

Помогли су им да сви пређу преко моста, а онда се чула команда: —

— Три пута здраво за Брата Старешину!..

— Здраво, здраво, здраво —, заорило се из двадесет младих грла, да се све затресло. Застава на високом јарболу залепршала је у знак општег весеља. То је био дочек. Онда се прешло на службени део, рапортирање и друго што је све Бисенију необично занимало, али главно је тек имало да дође!

То прво вече, кад је Бисенија стигла у логор, спремала се велика и свечана логорска ватра у част старешине и других гостију који су с њим стигли.

Ко не зна што је у скаутском логору ватра, а нарочито свечана логорска ватра, тај ће тешко разумети привлачну снагу с којом скаутски покрет делује не само на његове млађе и најмлађе чланове, већ и на одрасле.

Логорска ватра је велики час после дана испуњена радом, час општег, заједничког одмора, весеља, игре, песме и забаве поред ватре која гори под ведрим небом, док се расипају милијарде варница и уздижу у ноћи као крестнице.

Припреме за велику логорску ватру окупирају скоро сав логор. Потребне су велике количине дрва, треба их сасећи, спретно сложити да се брзо и лако запале, треба насећи доста грања за резерву. Ложачи морају знати која дрва горе брже, која слабије, светлије, која дају врући жар, а која искре. Свако код тога има свој задатак који мора тачно извршити.

Вечерашња ватра морала је бити нешто сасвим изузетно.

Није прошло много времена, а већ су се разлегли удари секира о стабла, чуло довикивање. Скаути су пажљиви. Бирали су она дрвета која су већ стара и неспособна за даљи живот, или која су се већ сасушила, било да их је ударио гром, или им се догодила каква друга невоља, која их је пре времена отргла из средине њихових другара.

„Квш“, „квш“, „квш“ —, као по неком правилном реду ударале су секире у младим рукама. Цео логор устрептао је од веселог очекивања и узбуђења. Апетит, глад —, то је овај пут било заборављено. Брат економ, који није био тврдица, већ само човек реда и дисциплине, сад је с незадовољством гледао на макароне које су остале у великим шерпењама, на комаде хлеба који су се ваљали по столовима. Скаутима није било вечерас до јела. Нешто друго, моћније покретало их је...

У одређени час стигле су и девојчице из свога логора. Поседали су у великом радиусу око огњишта. Свако је имао по неко ћебе или стари капут, јер су ноћи у шуми хладне, па макар да гори ватра. Иначе су сви били обучени у најпараднија скаутска одела, с марамама око врата, брижљиво и кокетно завезаним. У средини је било место за старешину, за команданта и угледне госте. Било је ту и примитивних, али и сасвим изванредних се-

дишта. Праве фотеље, а богме и читава престоља. Ложачи, обучени као неки мефистофелеси, наоружани дугачким моткама, приближили су се огњишту, и као стари жреци, певајући сакралну скаутску песму, која се увек пева кад се пали ватра: —

„Нек се пламен диже, нека искра сипа,
Нек слушају нас јела и бор...”
потпалили су крес. Сакралну песму сад је већ прихватио читав логор и певао: —

„Док из долине мирише липа,
Братимских грла нек се чује хор...”
Ложачи су стајали сваки са по једне стране, и, пазили на ватру.

Испочетка је тињала у кресу (који је био сложен у облику високе коцке), тако да се једва запажала. Наједанпут се указао мали језичац, лизнуо према небу, а кад је захватио и сухе мале гранчице које су лежале међу дебелим дрвећем, разиграо се и стао пламсати све више и више.

Једно дрво упаљивало се од другог, док се према небу није дигао високи пламени стуб који се видео на читаве километре.

Не само скаути и њихови гости, већ и пастири и пастирке, лугари из села које се налази на брегу удаљено од логора неколико километара, полако су пристизали и стали око логора.

Почело је извођење програма.

Први по реду био је вођа логора. Био је то млад, леп официр, студент технике, ватрени скаут, одличан друг, весељак и говорник. Прве речи биле су упућене старешини. Много куртоазије било је у тим речима, али и много праве истине. Скаути су волели свога старешину, човека лепог и озбиљног, који није волео да му се његова скаутска породица много противи кад је што предлагао, али који се за ту породицу и ванредно много бринуо. Што је вођа дуже говорио, црне очи старе-

шинине биле су све то светлије. Био је и мало узбуђен. Да то прикрије сукао је десном руком свој мали лепи брк над исто тако лепим уснама.

После тога обратио се млади официр својим друговима и другарицама.

Људи радо критикују, али овде се заиста није могло критиковати, сем да би се извргавало руглу све што је заносно и лепо. То би свакако био кукавичлук и то овде није ником падало на памет. Биле су то ватрене речи, од срца срцу, пламене и пламените. Било је ту и опомињања и заклињања, позивања на скаутске законе и завете, на скаутску част, скаутско братство и сестринство...

Шума је дрхтала од тихог поветарца, али се за време овога говора утишала. Листићи при врху грања клањали су се као да потврђују све оно што се овој деци у храму природе, под ведрим небом, уз сведочанство светлих и вечних звезда које су с неба на њих гледале, говорило.

Ватра је буктала. Ложачи су је марљиво потстицали.

Говорник је сав био обасјан пламеном, а сваки пут кад би који ложач потстакао ватру, варнице би јурнуле право према њему стварајући једну заиста далеко фантастичнију слику него што се то овако у опису може приказати. Било је то све изванредно, заиста изванредно лепо, дирљиво и велико. Нико није сумњао у оно што се говорило, сви су били спремни на највећи подвиг. Сељаци, који су стајали подаље од самих скаута, гледали су озбиљно ову господску децу и слушали говор младог официра, — све с очитим одобравањем. Осећали су и као неку одговорност за њих. Та били су дошли к њима, у село, у природу, а то је значило велико поверење града према њима...

Поклици, срдачни, другарски: „Живео брат вођа“, пропратили су крај овога првога говора. За њим су се ређали други говорници. Међу течајцима било је и Бугара, и Чеха, и Пољака. У име сваке групе говорио је по један скаут износећи своје погледе, историјат покрета у својој земљи, жеље да увек буду сложни, права браћа.

Последњи је говорио Саша. Говорио је у име руских скаута у емиграцији. Леп, витак, још нешто блед од претрпљене болести и тајне туге која га је мучила, он је просто, али зато нарочито потресно описао живот све те деце отргнуте од земље која им се непрестано јав-

„Певали су сви без разлике...“

љала у свим жељама, надама и сновима. Бисенија је осетила у души неки нарочити понос због свог пријатеља. То сад више није био само Саша, дечак који је за њу ставио свој живот на коцку, он је сад био нешто велико, нешто бескрајно и недостижно, као мисао, као идеја. Једна звезда полетела је преко неба. Душе

мртвих — кажу једни; метеор — кажу други. Главнио, Бисенија је својски пожелела да се све Сашине жеље испуне, нарочито да што пре продре у тајну, која га је мучила, одузимала му слободу мисли и кретања.

После мале паузе прешло се на разне шаљиве игре, коло и песме. Било је ту свакојакних песама, и озбиљних и шаљивих; сложено су се ориле кроз ноћ и одјекивале далеко у дубинама шума, али је најлепше било кад је вођа запевао потресне речи песме: —

„Закунимо се именом мајке
Да ћемо братству крчити пут...”

Сви су скочили на ноге. И скаути, и гости, с испруженом десном руком, с прстима сложеним на скаутски поздрав, певали су сви без разлике с одушевљењем, с вером дубоком као мирна језерска вода кад се на њу излева месечина. Кад су у песми дошли до речи: —

„Братимства наша нису тек бајке,
Већ челик скован у срцу љут...”

прелетео је ветар преко дрвећа, шума је запевала свечано, младалачки као и ова деца која су је звала к себи. На једној грани високог бора седела је сова — симбол мудрости — и својим светлим округлим очима гледала своју браћу. Зећ је застао у трку, наћулио уши, а поточић који је протицао мимо логора и у ком је увек било мало воде, наједанпут се напунио као да су добри шумски духови и на тај начин хтели дати израза своме задовољству.

Око поноћи пламен ватре стао је опадати. Сенке су биле све краће и краће. Тад је даља игра прекинута. Код ватре су остали само стражари, гледајући како се једна за другом гасе звезде. Они на смену дочекају

зору. Неколико скаута с фењерима у рукама отпратили су кроз шуму опет до „Каване” старешину и госте, а онда је у логору полако наступио мир и завладао сан.

ГЛАВА XII

— У логору —

Брзо и весело пролазе дани у скаутском логору.

Саша, ког ми познајемо у главном као јунака тужног и замишљеног изгледа, овде је дошао међу своје вршњаке. Мада је сам остајао и даље озбиљан, јер су све његове мисли биле и сувише заузете једним тешким проблемом, а осим тога га је стално мучило осећање да је на терет Марији Фјодоровој, ипак је потпадао под општи дух радости, који је владао у логору. Нарочито је било лепо навече кад су скаути слободни и кад могу да око логорске ватре по милој вољи проводе време.

Међу њима било је много враголана. Па не само то, већ и врло духовитих враголана, који су, тако рећи, за један час, у један миг стварали, измишљали, било песмицу, било пародију, било бурлеску; замишљали какву игру, коло, или неки сасвим необични егзотични плес.

Скаутске шале и игре славе се зато на далеко и широко.

Они су искористили све рефрене и све мелодије, и у озбиљном и шаливом смислу.

Арија: „Онам’ онамо...” служи им за песму коју певају код логорске ватре, а која, како смо видели, почиње речима: „Пламен се диже...”; арија чувене Вердијеве песме: „La donna è mobile” сва је уложена у певање једне једине речи: „Gommi arabicum”, која, иако не-

ма никаквог смисла, ипак изазива велики смех и шалу.

За то су и три наредна дана и ноћи које је Бисенија провела у логору прошли као један час.

Два брата, студенти архитектуре, Скопљанци, утркивали су се с Београђанима, па је већ и прво идуће вече прошло необично весело. Кад се ватра мало смирила, започеле су лакрдије и с једне и с друге стране.

Најпре су два брата нешто шапутала, онда су ишчезли у мраку, скрили се у свој шатор, а затим су се отуд појавили носећи огромна клешта, сикиру и чекић, као и један чаршав.

Објавили су: „Позориште сенки”.

Ево у чем је била ствар:

Изван логорског круга раширили су и натегли чаршав као биоскопско платно. Помоћници осветљивали су га са стране малим цепним лампицама. Један брат претворио се у хирурга, други је био болесник.

Огромним клештима продирао је хирург кроз уста болесникова и кроз гркљан, вадио стомак, резао га и парао, чистио и испирао, а онда све опет турао на своје место. Све се то видело на платну као сенка. Следила је друга операција сличне врсте, па трећа и тако даље...

Кад је тога било доста, онда је млађи брат везао хартијицу позади за појас, а старији је јурио за њим око логора да хартијицу запали, али није могао, јер је млађи тако скакутао, да су били узалудни сви напори. Док су они тако бежали, сви су скаути и планинке у глас певали: —

„Запалит му не може, не може...”

Шала и смех су се орили.

Али опет је у чаробном шатору нестао старији брат, и ево сад се појавио на сцену као Хамлет. Чаршав је опет корисно послужио.

Стао је пред гледаоце с трагикомичним изразом и у трагикомичном ставу, а онда је почео: —

— „Бити, или не бити, то се пита сад...”

— Па наравно не бити, — и онда је руком иза појаса извадио буву и убио је. Није је више било...

Опет је стао, као да почиње испочетка.

— „Бити, или не бити, то се пита сад...”

— Па наравно, бити, ако брат економ да добар ручак; не бити ако да загореле мака-роне...

Кад је и тога било доста, онда се на сцени појавио јадни краљ Лир. Ко би га си-ромаха препознао. Место његове поштене старачке браде, била је брада од кострети. Појавила се и Корнелија и друге кћери. Опет сви у чаршавима.

Краљ се пита: куд ће, којој кћери и одговара:

— Корнелија је приглупа, али идем к њој, добра је, храниће ме...

Онда су дошли на ред Овидијеви и Шекспирови стихови из „Сна летње ноћи”, „Пирам и Тизба”... све опет карикирано... Затим су певали песмицу с руским рефреном „Жура...”: —

„Кувар пој’о мармеладу,
Па се тужи да га краду.
Жура, жура, журавељ,
Журавкуша маладој...”

На дрвећу седи кос,
Пева: „кувар Фрам је бос”.
Жура, жура, журавељ,
Журавушка маладој...”

Певали су и кајкавску: „Јен птичек свадбу делал...” Престали су тек онда кад се појавио нови глумац. Био је, што се вели, „до-

бро накресан", то јест глумио пијана човека. Заплаћао је ногама, посртао. Пала му је капна.

— О-о-о, пала си —, почео је режати на своју капу.

— Хоћеш да те дигнем?!... А јеси ли ти мене јуче дигла кад сам лежао на земљи?!... Ниси ме дигла, не ћу ни ја тебе. Лези, лези, нећеш са земље на моју главу.

После су се започели плесови и кола. Кола су била свакојака. Ту је мајсторисао један Карпаторус, скаутски балет-мајстор, композитор, све и свја у овом погледу. То сад већ није било смешно, него ванредно лепо.

Кад су се уморили, онда су позвали Сашу да он одигра „Лезгинку“, и то „Даурску-ју“, кавкаски плес, који доводи у занос и старо и младо. Саша се разиграо и развеселио, иако се у почетку опирао. Дигао се, стао. У десној је руци држао нож готово притиснувши га на груди, леву је руку забацио уназад и тако је полетео као да лети по најглаткијем поду. Елегантан, млад, леп, плесао је са заносом. Да је била присутна Марија Фјодорова, сигурно би заплакала. То је био омиљени плес њеног мужа. Место пратње, скаути су ударали рукама и у такту и на мотив „Лезгинке“ певали:

„Није нама нужно,
Да живимо тужно,

Већ је нама нужно,
Да живимо дружно...”

Кад се плеше „Лезгинка“, онда и најтрапавији Козак изгледа ванредно. То је онда дух, геније плеса, који скаче, лети, носи мисли гледалаца, испуњава собом цео простор. Сад је већ дечак плесао пригнут. Нож му је био у зубима. Руке су биле сложене на грудима. Једна нога била је стално подвижена,

другу је избацивао невероватном брзином. Онда је наједанпут скочио, заковитао се сам око себе и у секунди стао.

„Браво, Саша, живео Рус“, ни краја ни конца повицима, тапкању рукама.

Кад су се опет смирили, Саша је остао на стражи. Сео је поред огњишта. Сасвим мали дим једва се издвајао из пепела и ишао у небо. Старе мисли дошле су опет дечаку у главу, али је чар младости био ипак над њим: одјек весело и другарски проведене вечери, а осим тога свуд око њега мирисала је шума, а звезде гледале с неба.

Следеће ноћи догодило се нешто друго. Око поноћи наједанпут цео логор дечака подигао се на ноге.

Бог Дажд грмео је, севао. Земља је горела.

Брзо су се обукли. Најсмелији, међу њима и Саша, с ћебадима преко главе, „лампашима“ у рукама похитали су преко бара, набујалог поточића, логору сестара планинки. Шћућурене као кокошке стајале су на улазу у своје шаторе, али се нису плашиле. Храбра команданткиња стајала је напред логора. Ветар је наједном однео два шатора. Женски прсти нису их добро причврстили. У једном је била и Бисенија. Прво шумско крштење. Све је цурило. Брзо су их пренели у шаторе који су се још држали. Али ни Бисенија, ни друге девојчице нису ни тренуле оком. Биле су храбре.

Тек што су их пренели, још један гром, и још један, а онда као да се Бог довољно шалио, опет ништа, мир, ведрина.

Скаутс са својим „лампашима“ изгубили су се опет преко барица и набујалог потока према свом логору...

ГЛАВА XIII

Под липама

Јачи и душевно смиренији вратио се дечак са логоровања, а нека, иако ничим неоправдана нада да ће пронаћи родитеље, стала му се јављати у срцу.

Приближавала се јесен, а с њом и почетак школске године. Породица Јовановић опет је била окупљена у својој лепој кући у Баба Вишњиној улици. Дивне вечери и ноћи које су наступиле задржавале су децу све чешће и све дуже у башти. Најрадије су седели испод велике старе липе. Понекад су разговарали, а понекад ћутали. Дечак је волео да проматра како сунце на заласку баца своје зраке, које су приметно бивале све косије, по коси и лицу његове пријатељице. Она два три дана у логору, као и време пробављено на Брду, дали су њеном лицу лак бакарни одраз. Румено небо, које се поткрадало кроз грање липа, давало је том бакарном лицу нарочиту драж. Изгледало је као да је и порасла за то кратко време.

Под свим овим утисцима, ни сам не знајући како, дечак је почео писати песме. Били су то у почетку стихови пуни романтике, али писани са смислом, са правим и истинским осећањем. Девојчица је била главни предмет његових инспирација, али је у тим песмама звонила и притајена туга за далеком земљом где се родио, коју није познавао, за родитељима, за оцем, за мајком..... Ковао је најчудноватије планове. Бисенији, којој је све испричао што је знао о мајци, о оним нејасним сећањима која су очито била везана за оца, о деди, о имању и крају где се родио, о селу Марије Фјодоровне, — причао је и ове своје садашње снове. Деци је изгледало све могуће. То је право и лепота младости да не рачуна са могућностима, да под-

једнако живи у свету иреалном, као и у свету реалном! Све је могуће кад је неком шеснаест година!?..... Девојчица му је причала своје прве немире, своје прве сумње, своје прве носталгичне, често врло тешко разумљиве чежње и стремљења. У њој се нешто будило и расло, наступале су неке племе и осеке, које су по још детињем лицу просуле прве меланхоличне сенке.

Истинитивно наклонена ономе што је лепо, Бисенија је умела, и што се њене спољашности и њеног начина одевања тиче, да одржава ону хармонију која тако пријатно делује на свачије око, а нарочито на око дечака за ког је она била најлепша девојчица на свету. Једне вечери, кад су звезде тако лепо сјале на небу, а месец тек што се појавио, дечак, који је већ седео под липом, угледао је како је Бисенија отворила кућна врата и како му се полако приближује.

Имала је на себи лаку белу хаљину, која је била нешто дужа него што је редовно носила. Коса јој је била распуштена и у увојцима падала по раменима. Личила је на неку малу визију блакости, од које ће ноћ бити још лепша, а сјај звезда још чишћи и заноснији.

— Сутра почиње школа, рекла је, седајући поред дечака и стављајући своју малу руку у удубљење у липи, које су они у шали називали својом „тајном кутијом за писма”.

— Да, одговорио је Саша, још увек под утиском те визије, — али ја намеравам одмах после првог часа да одем у уред инжењеру Шчербачову. Он ме је још пре него што смо били у логору звао да видим радове на обнови кула и пролаза у Горњем и Доњем граду.

Деца су често скупа обилазила Калемегдан и дивила се новим променама које су тамо из дана у дан настајале, али овај пут Бисенија није могла тамо са Сашом; не би било zgodно да она, као девојчица, иде у

уред где су сами мушкарци. Бар тако је Саша мислио. Бог зна би ли то и родитељима било право. Бисенија се с тим сложила, а онда је, још увек држећи руку на истом месту, сасвим тихо рекла:

— Не знам, да ли да ти кажем?! Ноћас ми се у сну јавила твоја мама. Била је ванредно лепа. Стала је поред мене и погледала ме. Кад сам ја хтела да нешто кажем, она се брзо сагла и пољубила ме у чело, а затим је ишчезла.

Девојчица је последње речи изрекла скоро шапатам. Дечак је гледао. Како јој је био захвалан! Зар то није био неки предзнак, зар то није потврђивало ону наду која му се будила у срцу и била све јаснија откад су се вратили из логора. Ништа не говорећи и ништа не намеравајући, дечак је ставио своју руку на руку девојчице која је почињала у удубљењу њихове велике липе.

Шта се догодило?!.....

Јесу ли то звезде пале с неба?...

И девојчици и дечаку учинило се да је цела башта засјала неком нарочитом светлошћу, да су их ситне сјајне звезде наједанпут обасуле и да чују неку неизмерно слатку и нежну музику, сасвим надземаљску, надприродну.

Шта је то било? Сан или јава? Реалиост или привиђење? Нешто као крила залепршало је поред њих. У првој нежној смућености остала су деца седећи под липом све док се с прозора није чуо глас госпође Ниле, која је звала Бисенију.

ГЛАВА XIV

У старом Граду

Ко је познавао Калемегдан и стари Град пре и после рата, тај га данас никако не

би могао препознати. Сачуване фотографије из тога доба то најбоље доказују.

Још од онога времена кад су се Турци, — после предаје Града кнезу Михајлу, па после објаве првог и другог рата Турцима, 1876, 1877 године, — иселили није више било потребе да се стара Тврђава обнавља. Савим обратно. У Тврђави се непријатељ најдуже задржао, и то се није могло лако заборавити. И куле, и стари ровови, све је постепено запуштено. Цигле старих кула и зидина употребљаване су за многе друге грађевине, баш као што је грађа старог Колосеума у Риму послужила за подизање околних палата; ровови су се мало по мало напунили свакојаким отпаcima. Била је то тужна и суморна слика старе славе и величине, која је говорила о пролазности и трошности свега што постоји. Само је у ноћи све попримало фантастични облик, јер су се тада, као и данас, виделе само силуете, а та је слика увек била изванредна.

Али, ако је такво било стање што се тиче самог спољашњег изгледа старе Тврђаве, зато је она ипак била предмет за који су се везивале многобројне приче и легенде. Још од старине остале су за њу везане приче о многобројним јунаштвима и страдањима појединаца и целих војски; много је пута била рушена и поново подизана; у њој су се одиграле крваве великашке борбе и свађе; за њу се везала тужна прича о погибији њеног последњег градитеља, Доксата од Мореза; у њој су мучени толики борци за крст часни и слободу златну. О свему томе могла би се исписати читава књига. Зато су тако и привлачне њене тајанствене капије и пролази, зато она тако моћно делује и на грађане и на случајне пролазнике.

Кад је дошао светски рат, непријатељу су и те полуосакаћене куле и затрпани ровови

изгледали страшни. Легенда је повећавала страх и зато су тако чести били ударци који су се одбијали о старе зидине; сад јаче, сад слабије продирали су у дубину прастарих београдских кула. И опет се ново ткање уткало у стару основу, и тако непрестано расте Велика Легенда старог Града.

У миру је све полако стало мењати свој изглед, па и наш стари Град. Један за другим отимани су Калемегдан и стара Тврђава из хаоса и трошности. Гранатама изривена земља поново се зазеленила травом, изграђени су путеви и стазе уздуж и попреко Великог и Малог Калемегдана, засађено је дрвеће, посејано цвеће. У Граду су очишћени ровови, поправљене су старе капије и мостови. Дух младости прелетео је старим пољем, где су се некад изводиле дигитовке; рука заљубљених неимара стала је видати ране на старим зидинама. Обнављао се стари Град, и тако су се полако на старом историјском земљишту извршиле оне промене, које данас гледамо.

Сашу је Калемегдан и стари Град увек привлачио. Откад му је инжењер Шчербачов извесне ствари још потање објаснио, упознао га с детаљима историје старог Града, Сашин је интерес постао још много дубљи и интимнији. Међутим, дечак је своју жељу да посети инжењера у његовој канцеларији морао одложити чак до пролећа, јер су услед киша и других непредвиђених разлога радови на обнови Тврђаве нагло обустављени.

Зима је деци брзо прошла у раду, учењу и разонодама које пружа велики град. Саша је свако јутро, скоро редовно, пратио Марију Фјодоровину на пијаци, а затим се журно враћао да са Бисенијом заједно оде до школе. Њихове су школе биле у непосредном сусетству, у истој улици, јер је Бисенија, како смо већ споменули, похађала Другу жен-

ску гимназију, а Саша Руску. Обе се гимназије налазе у улици Краљице Наталије.

Кад је опет дошло пролеће, Саша је једног дана пошао у Град, куд се већ тако дуго спремао.

Људи који су из рушевина подизали старе градске куле и зидине, чистили старе ровове —, имали су своју канцеларију на Малом Калемегдану. Она је наскоро постала најпривлачније место за дечака. Фотографије, планови, пројекти, који су у великој мјножини лежали по столовима, необично су занимали дечака, а исто тако и дискусије, што су их инжењери међусобно водили, па и онда кад су те дискусије биле врло оштре и темпераментне. Несугласице су већином настајале око спорних питања, а таквих је, у вези с објом, било доста.

Младом инжењеру Шчербачову и његовом колеги и пријатељу инжењеру Голубовићу, који су на обнови највише радили, највише су остале колеге замерали одлучност с којом су се упуштали у поједине комбинације.

— Ви сте фантасте, — говорио је један високи црномањаст и инжењер, који је у души био врло незадовољан што његова фантазија није тако покретна, што се од математичке тачности напосто није могао отети. Шчербачов и Голубовић тврдили су на против да без хипотеза нема ништа, нема напретка ни у науци, ни у било каквом послу, нарочито у оваквом послу који је захтевао да се из рушевина, на основу слабих, или никаквих података, поново васкрсне стара тврђава коју су рушили и зидали и Келти, и Римљани, и Византинци, и стари Словени, и Бугари, и Турци, и Срби, и Аустријанци....., где се један одбранбени систем, једна врста ратне архитектуре надовезивала на другу и међусобно испреплнтала.

— Хипотеза у науци, то је исто што поезија у бајци, то је чаролија читавог костура — говорили су они свом огорченом опоненту.

Највећи је спор изазвала висока поткови-
часта кула над мостом преко ког се, неда-
леко од добро познатих „Јакшићевих кула“,
које се уздижу изнад цркве Ружице, иде у
најгорњи део Града. То је оно место где
и сад на улазу стоји војник, чува стражу,
опомињући тако да је пролаз тим путем за-
брањен.

Кад се приступило обнови ове куле, она
је била скоро у рушевинама. Како да се од-
реди њена висина, тачан изглед?!... Високи
црномањаст илжењер тврдио је да се не
би смело ићи даље од највишег очуваног
зида куле; два пријатеља, илжењери Шчерба-
чов и Голубовић, тврдили су да већ и сама
логика, на коју се црномањаст илжењер и-
наче толико позивао, јасно упућује на то да
је стара кула морала бити бар за још један
спрат виша, јер је време и од овог највишег
очуваног зида нешто порушило.

На крају је спорно питање решено тако да
су рад обуставили чим је био завршен трећи
спрат. Консоле, које су без страха постав-
љене на Небојши, јер је Небојша приликом
обнове била добрим делом очувана, — нису
постављане, а према томе ни кула завршена.
Чекало се да се пронађу сигурнији подаци,
како би се проблем што тачније решио.

Онај мост преко ког се сад прилази лепим
„Јакшићевим кулама“ изнад цркве Ружице та-
кође је изазвао дискусију. Пре него што су
започели радови на обнови овога моста, ку-
лама се прилазило преко огромног насипа,
док је цео ров био скоро сав затрпан зем-
љом, камењем и разним отпаcima. Док су
једни илжењери тврдили да ће се веома тешко

установити како је мост првобитно изгледао, два млада пријатеља били су мишљења да ће марљиво проучавање, брижљиво раскопавање донети повољне резултате и дати кључ за решење проблема.

Тако је и било.

Кад је отстрањена главна маса камења која је лежала око насипа, указали су се остаци старих стубова, преко којих је некад мост био изграђен. Касније је тачно по томе извршена обнова и стубова и моста на њему. Овако обновљен, с очишћеним рововима испод њега, с импозантним кулама и степеницама које су водиле на куле, као и с оним огромним дугачким зидом у залеђу поред ког се скоро цело време иде Калемегданом док се до моста не дође, — створили су слику која је оба инжењера испунила дубоким заносом и одушевила их за даљи рад. Кад год су стајали на мосту, или пролазили према цркви Ружици, осећали су се поносни као неко ко је из земље извадио закопано благо.

Једно питање ипак је остало сасвим нерешено. То је оно у чему се инжењери нису никад сложили. Питање тајних пролаза, проучавање целокупног земљишта у Доњем и Горњем Граду, као и на самом Калемегдану. А питање је било веома важио по целокупну прошлост старог Београда, јер је у себи скривало одговор: да ли се што налази под земљом на овом старом историјском месту, има ли тамо каквих тајних пролаза, да ли би се могли открити трагови каквих зграда, пронаћи какви предмети..... Ту је била отворена могућност за најсмелије комбинације и хипотезе. Неки тајанствени археолог тврдио је да зна место у Горњем Граду под којим се налази стари друидски храм још из оних времена кад су у трећем веку пре Христа у Београду становали Келти. „Храм је пун драгоцености“, тврдио је он, али тајну своју

није хтео ником открити док му се не осигура могућност несметаног рада и не зајамчи да ће половина од свих драгоцености, које се приликом копања пронађу, — њему припасти..... Ова прича учинила се свима и сувише фантастична, на њу скоро нико није обратио пажњу, као ни на тајанственог археолога. Само Саша, који је све то слушао, и који се и сам лично упознао с овим археологом, по читаве сате је о свему том размишљао. Њему незнанчева прича није изгледала тако чудновата и немогућа. Уосталом, занешени археолог говорио је пред дечаком далеко убедљивије, него што му је то било могуће пред неповерљивим колегама.

Тајанствени археолог се радовао да га бар неко слуша. Али је и Саша наскоро на њега сасвим заборавио, јер је једно посебно питање, питање обнове старог Римског бунара, заузело сву његову пажњу.

Нико то дечаку није могао замерити, па није му то замерио ни тајанствени археолог. Храм о ком му је он говорио био је још под земљом, а стари Римски бунар је био ту, на дохват, мамио и дражио фантазију и оним што се о њему већ знало, као и оним што се наслуђивало. Тако је Саша с највећим интересом пратио све радове који су предузимани у циљу да се тајанствени Бунар учини приступачним за публику, док га је у исто време све више занимало питање старих легенди о тајним ходницима који из Римског бунара воде до нивоа Саве. — С легендом се почиње, — мислио је дечак, — али и легенда мора да се на нечем оснива. Једна комбинација ређала се за другом, једна смелија од друге. — Ако тајни пролази вежу Бунар са Савом, можда га исто тако неки тајанствени пролаз веже с Дунавом..... Кад је инжењер Шчербачов упознао Сашу и с научном литературом о Бунару, дечаку су ње-

гове сопствене комбинације изгледале још вероватније.

Своју малу пријатељицу Саша није никад потцењивао. Пријатељство између дечака и девојчице било је толико искрено, да су им, сасвим природно, сви интереси били заједнички. Тако је Саша девојчици причао и о свему што је у старом Граду радио.

ГЛАВА XV

Тајна Римског бунара

— Сутра рано идем опет до Римског бунара, — рекао је једне вечери Саша Бисенији. — Све ми се чини да ћу пронаћи траг тајанственим путевима који из Бунара воде према Сави и Дунаву. О томе све више мислим, јер сам код оног тајанственог археолога видео један план о ком још нико ништа не зна. На плану су означени многи тајни подземни пролази. Све ми се чини да се највише крећу око Бунара, иако нисам план довољно проучио.

Дечак је то сутрадан и учинио.

Време му је ишло на руку. Освануло је дивно пролетње јутро, пуно светлости и сунца. Кад је кренуо од куће било је једва шест сати. Пошто се трамвајем довезао до луксузног хотела на крају Узуи Миркове улице, изашао је из кола и пошао оном стазом која води поред Париске улице. Пало му је у очи како Калемегдан овако рано изјутра дивно изгледа. Одушевила га је лепота раскошног зеленила, свечана јутарња самоћа овог зајста красног шеталишта. Све је сијало, и земља и небо. Одмах с десне стране улаза, бршљан је прекривао читаву пољаницу тако густо да се земља није нигде видела; младо зелено лишће прелезало се и искрило на сун-

цу. Око „Српске круне“ стајао је колачар са огромном корпом пуном переца и толико се загледао у суседну слику на Калемегдану да је сасвим заборавио на пролазнике који су га зачуђено гледали, јер им није, као обично, гласно, да све пара уши, довикивао: „Купите переце, свеже переце.....”

У целом Парку једва ако је било десетак људи. Једна служавка водила је на ланцу у јутарњу шетњу мало наказно псето, неколико радника стајали су око једног свеже ископаног јарка и нешто жучно разговарали. У зраку се ништа није покретало. Све је било бескрајно свечано, тихо и мирно; само су високо у облацима, као три поносне беле лађе, путовала три бела аероплана. Шум елисе покаткад је долетао на земљу и то је био једини звук у овој тишини.

Жута велика зграда земунске жељезничке станице одражавала се у мирној као огледало глаткој површини Дунава. Над њом, и иза ње, из три велика творничка димњака дизао се дим високо према небу, а онда опет у луку падао и ширио се унаоколо остављајући црне бразде на прозирном залеђу.

Кад је дечак дошао до степеница, са којих се силази на Велику терасу, указала му се још лепша слика од оне коју је дотад гледао. Дивно распоређено цвеће шарало је многобројне ронделе; с величанственим миром и безграничним поверењем улевала се Сава у Дунав. Само уска бразда ситних таласића показивала је место на ком су се спајале ове две огромне реке. С друге стране, као нека окомита стена, сав прошаран црвеним опекама и белим каменом, уздизао се велики зид Горње тврђаве. Скоро цео био је прекривен лишћем пузавица. Из лишћа су се издвајали старински фењери потсећајући на стара прохујала времена. Једна путања, поплочана белим плочама, водила је на ни-

же према омањој капији. Засађено дрвешће сљубило се са свим тим у целину од које се било тешко одвојити. И сам прилаз Римском бунару био је у привлачним потезима подмлађене старине. Тог раног јутра и он је тонуо у мир и тишину, само се високо на дрвету мигољила нека птичица, махала крилима, цвркулала, као да је била нестрпљива што се Град још не буди.

У време ове дечакове јутарње посете, радови на обнови Римског бунара привођени су крају; али је силазак у Бунар још био опасан, нарочито због још недовршених радова на оправци степеништа. Међутим, тајанствени пролази морали су бити баш у вези с овим степеништем.

Тамна унутрашњост Римског бунара звала је дечака. Ушао је без оклевања. Мало се стресао од силне разлике у температури, али је смело пошао напред и почео се спуштати. Кад је сишао преко првих широких степеница, које поред тајанствених удубљења воде у први тамни ходник, ушао је у други тамни ходник, из овога у једну мању просторију, а из ње у онај широки ходник у чијој се средини налази сам Римски бунар.

Иако је толико пута био на овоме месту, Саша је опет с дивљењем стао проматрати и масивне стубове око Бунара, високе сводове, и ослушкивати чудни мир тајанствене грађевине.

У архитектонском погледу главна је особина Римског бунара његово двоструко спирално степениште. Како данас знамо, на сваком степеништу има по пет и по завоја, четири одморишта и девет степеника. У масивном зиду, и с једне и с друге стране, налазе се удубљења, а у зиду који степениште дели од Бунара прозори. При дну налази се кружни ходник који веже оба дела степеништа, тако да се у Бунар може спу-

стити по једном, а изаћи по другом делу степеништа.

С малом електричном лампицом у руци Саша је полако почео да се спушта по првом степеништу. Ишао је опрезно, испитујући сваки део зида.

Иако потпуно сам, дечак се смело спуштао све ниже и ниже мислећи само на оно што га је овамо довело. Никакав страх није се одражавао на његовом лицу. Он сад није био само храбри дечак, већ и страствени истраживач. Његова мала ручна лампица осветљавала је и степениште и тајанствене површине зида пред њим. Тргао се само онда кад га је на једном месту обасула ситна жута прашина и кад је угледао слепог миша који се откачио од зида и полетео над његовом главом. Већ је био скоро при самом дну Бунара, али нигде ништа није могао пронаћи, никаквог трага, никаквог тајног знака. Од векова потамнели, црни зидови окружавали су га са свих страна, студен измешана с влагом продирала му је све више у кости и кочила прсте у којима је држао своју малу лампицу. Па ипак Саша није могао тако лако одустати од своје намере. Не само онај план што га је видео код тајанственог археолога, већ исто тако и онај његов унутарњи осећај, који га је у последње време све више заокупљао, говорили су му да ће тог јутра нешто пронаћи што ће потврдити његове комбинације о Римском бунару.

Стајао је на раскршћу између два пута. Већ се пред њим указивало друго степениште које у противном правцу води из Римског бунара, кад се дечаков поглед случајно заустави на једном делу зида изнад последњих степеница по којима се спустио. Место које је у том часу било осветљено светлом његове лампице није изгледало као остали део зида.

— Овде је много касније нешто премазивано, — помислио је дечак приближујући се и успињући се поново по степеницама по којима је тек сишао.

Није било сумње, на месту што га је осветљавала дечакова лампа малтер је био много млађег датума од малтера на осталом делу зида. Брзо и вешто, с малим ножићем који је за сваки случај понео, дечак је почео стругати тај нови део малтера. Посао је ишао брзо, јер је малтер био невешто набацан. Испод ножа осећао се нераван зид. Најпре су се указале неке црте, а затим поједина слова и речи. Иако је желео сачувати сву своју хладнокрвност, Саша је осећао како му крв све више навире у слепоочнице, како му је рука све несигурнија, али је и даље радио истрајно и марљиво.

После рада од скоро пуног сата на старом зиду, готово при самом дну Бунара указао се сасвим јасно овај запис:

„Верни заветима јуначког Сремског добровољачког одреда побегли смо из непријатељског ропства. Ако не погинемо, Дунав ће нас одвести у Русију. Пријатељ који прочита овај запис нек нас потражи.”

Испод тога сасвим лепо могао се прочитати овај датум:

„20 новембар 1915 године”

а затим ова два имена, која су била уклесана одмах испод датума, једно испод другог:

„Милош Петровић, капетан, родом из Београда,

Николај Обрасков, мајор-пилот, родом из Кијева.”

По десети пут читао је Саша тајанствени запис. Светло његове мале лампице шетало је по уклесаним словима, као да их је миловало.

— Шта значи овај запис, — стао је размишљати. Из свих тамних делова огромне грађевине навалиле су на њ неке сенке, чинило

му се као да са свих страна чује шапат другова који су се пре толико година овде били сакрили и у старом Бунару тражили спас и пут за слободу. Ко су били ти храбри јунаци?

„На старом зиду указао се јасно овај запис“.

Спомињање Русије и Кијева сетило га је на мајку, на деду, на све што га је мучило откад му је Марија Фјодоровна поверила тајну његова рођења.

Са сасвим другим мислима и осећањима вратио се Саша тог јутра у Баба Вишњину улицу. Чим је остао на само с Бисенијом, испричао јој је што је у Бунару открио.

ГЛАВА XVI

У сенци гробова бранилаца Београда

Гробови бранилаца Београда, — који су изгинули бранећи га 1914 и 1915, или су помрли касније од задобијених рана, страдања и патњи у непријатељском ропству, — налазе се и у самом Граду, недалеко од цркве Ружице, и у великој костурници на Новом гробљу, и у сенци високих дрвета горе на Бановом Брду.

Бегунци, који су оставили тајни запис у Римском бунару, молили су првог пријатеља који запис открије да их потражи. Саша, ког је пронађени запис дубоко узбудио, одлучио је да најпре прегледа гробља бранилаца Београда, па тек онда да настави даље трагање за бегунцима. Јер, изгледало је мало вероватно да су, и поред највеће храбрости, у временима каква су онда била, бегунци могли остварити своју намеру и Дунавом побећи у Русију. Ако их је непријатељ запазио, сигурно су убијени, и са осталим браниоцима сахрањени. Та се тужна мисао дечаку наметала, иако је желео сасвим нешто друго. Док сам ствар не извиди, није се хтео ником поверавати.

Саша су гробља на којима почивају браниоци Београда и досад била позната. У кући инжењера Јовановића често се говорило о прошлом рату, о непријатељској окупацији, а и иначе дечак се и сам за све то интересовао, јер је историја била његов најмилији предмет, нарочито откад је с инжењером Шчербачовом почео проучавати историју старог Београдског града.

Већ неколико дана после оног открића у Римском бунару, пошто се уверио да не може пронаћи тајанствени пролаз који из Бунара води било према Сави, било према Дунаву, посетио је најпре костурницу бранила-

ца Београда у самом Граду. Исти дан после подне отишао је на Баново Брдо, а следећи дан на Ново гробље.

Место на ком је у Граду смештена костурница налази се на крају великог тврђавског зида што води изнад цркве Ружице. Лако га је пронаћи, јер се и рано и касно на овом месту налазе ходочасници.

По свом обичају, Саша се најпре запутио у црквицу свете Петке. Овамо је и о празницима и обичним данима врло често долазио с Бисенијом. Ту су обично палили свећице и гледали побожни свет, који долази било да се помоли Богу у овој заветној црквици, било да упали свећу, или да узме свете воде с извора који се налази у самој црквици, а у чију лековиту моћ сав овај побожни свет верује.

Било је рано кад је дечак дошао у капелицу. Упао је малу воштану свећницу, а затим је сео на клупицу иза врата и неко време нетремице гледао у њен пламен који се лако повијао услед струјања ваздуха. Тргао се тек онда кад су у капелицу ушла два малишана и једна девојчица. И малишани и девојчица носили су собом мале стаклене флашице. Пошто су пришли столу на ком се увек налазе велики крчази пуни изворске воде, напунили су опрезно своје флашице, а затим су, као и мало пре Саша, са другог стола узели воштане свећице, и пошто су на столу оставили по динар, пришли су великом свећњаку, заболи свећице у пржину, запалили их, неколико часака остали у молитви, а затим све троје полако изашли као што су и ушли.

Саша је седео баш насупрот оној мермерној плочи која се у капелици налази на левој страни од улаза. Хтео је поново прочитати оно што је толико пута читао с Бисенијом.

Тешко је наћи тврђаву која је прогутала

толико људских живота као стара Београдска тврђава. И ашов где год удари наилази на људске кости. О томе је говорио и напис на плочи пред којом је Саша седео, јер та плоча покрива четрдесет костура незнатих јунака, који су пронађени приликом нивелације земљишта за темеље цркве Ружице и капелице свете Петке. Како сам напис на плочи каже, у гробовима су већином изгинули војници у одбрани Београда у светском рату, а мањи број покојника је старији од сто година.

Саша је упалио свећницу незнатим борцима размишљајући напрестано да ли се међу њима не налазе и два храбра пријатеља који су покушали да се бегством спасу из непријатељског ропства. Тихо је било у капелици. Свећнице су пуцкетале, ширио се мирис воска који се топио. Безбројне иконе свете Петке гледале су са свих страна. То је све улевало неко чудновато спокојство у дечакову душу и све више га учвршћивало у новим тајанственим слутњама.

Из капелице је кренуо према костурници и стао пред мала тврђавска врата, пред плочом с десне стране врата, на којој су урезане дирљиве речи: — „Овде почивају кости српских војника палих за веру, Краља и Отаџбину у борбама око Београда у рату 1914—1915.” Костурница је била затворена. Три велика венца сасушеног цвећа висила су о зиду. Кости изгинулих бранилаца почивају у седам дрвених сандука. Имена изгинулих и умрлих означена су у списку који се налази у костурници. Овде почивају кости 156 јунака. Једно за другим ређају се њихова имена у шпартаним рубрикама. Поред редног броја, чина, звања и јединице којој је погинули припадао, места, среза, округа одакле је, означено је кад је умро, односно погинуо, а осим тога од какве болести или на који

начин. Поред једних имена пише: „Погинуо на положају”, поред других: „Од рана задо-бијених на положају и рату под Београдом; тифуса; од рана; рањен гранатом из аустријског топа у свом дому...” Поред последњег имена на овом тужном списку писало је: „Обешен од аустријских војних власти на Теразијама.....”

Имена која је дечак тог јутра тражио није било на списку.

Успео се до средине пута који поред цркве Ружице води према потковичастој кули. Погледао је свуд око себе. И ово је јутро било дивно. Ваздух чист и прозиран. Око је тонуло у недоглед. Изгледало је као да се сва југословенска земља простира пред старим Градом. Једна цела нација као да је тог јутра овде била спојена у духу.

Желећи да што пре посети и прегледа сва гробља бранилаца Београда, тог истог дана после подне одвезао се Саша аутобусом на Баново Брдо. Пошао је путем који води преко Чукарице, поред Саве и острва Аде Циганлије, или, како га иначе зову, „Крвавог Острва”. Они који почивају вечним сном на Бановом Брду већином су се борили на том Острву.

Дувао је топао ветар. Са запада су се скупљали облаци који су наговештавали кишу. Дечак је пошао до краја дугачке Радничке улице. Највећом пажњом проматрао је Аду Циганлију, сву обраслу у шикарије и старо дрвеће. Међу зеленилом истицала се лепа зграда Веслачког клуба, док је стара „Робијашница”, сва жута и неугледна, чудновато изгледала у лепоти подмлађене природе. Гледао је да ли се где запажа какав траг, остатак од старих ровова, старих утврђења; али је време све то већ давно уклонило. Нови живот бујао је на острву, док је Сава мимо њ про-тицала у величанственом миру, спокојно но-

сећи безбројне претрпане дереглије и рибарске лађе, некадашњу јуначку „флотилу“ бранилаца Београда. С десне стране протезала се црвена Фабрика шећера, која је за време рата играла сасвим другу улогу служећи час као барикада, час као опсадни центар јуначким борцима.

Било је седам сати увече кад је Саша стигао на Баново Брдо. Ветар је још увек дувао и растеривао облаке. Летео је кроз грање високог дрвећа, играо се с лишћем и певао своју песму хармоничних звукова. У трави, — прошараној ситним цвећем, малим роза ружицама, које личе на мале патуљке, тако су им стабљике ниске, љиљанима, катаринчицама, каранфилима, — белиле су се плоче осамљеног војничког гробља српских и немачких ратника.

Лепота београдске околине, посматрана с овог места, као да лежи на длану. Бескрајна даљина, велики размаци, — то је изванредна особина хоризонта који се пружа с Бановог Брда. Па и пут који овамо води сав је у прелазима од крајње топчидерске романтике и савске носталгичности до херојског полета у ком тоне Авала. И Саша и Бисенија знали су добро овај изглед. Колико су пута, смејући се, зажелели да имају крила, да полете, да се загњуре у океан ваздуха који се одавде на све стране шири, или обратно, да се још више издигну над овим океаном — према небу које је овде увек у покрету. И сад је Саша погледао знану слику, али се журио према гробљу, јер су тешки тамни облаци бивали све гушћи и гушћи. Киша није била далеко.

Идући главном стазом, која води од улаза, скренуо је у ограђени простор где се недалеко Вилхелмове клупе налази скроман споменик око ког је у то доба године мирисала кадуља и цветало плавичасто цвеће. То је

онај споменик на ком на немачком и на српском језику пише:

„Hier ruhen serbische Helden, 1915“—
„Овде почивају српски јунаци, 1915.“

Скоро сасвим прекривене травом и цвећем, једна до друге, симетрично поређане, налазе се мале надгробне плоче. Име сваког појединог јунака кога плоча скрива исписано је ћирилицом. Дечак се пажљиво нагињао над сваком плочом, пажљиво читао свако име; али ни овде није било имена другова чији га је запис у Римском Бунару тако дубоко дојмио. Док је читао последња имена, киша је већ почела падати. Под црним небом дрвеће се издужило. С времена на време севнула би муња и обасјала светлом читаву околину. Над плочама српских војника мали цветићи, отежали од тешких капи кише, сагнули су своје главе и као да су белом камену нешто тихо поверавали док је хаос у природи бивао све већи и већи.

Кад је сутрадан дошао на Ново гробље Саша се одмах запутио у велику костурницу бранилаца Београда, у којој пре тога није никад био. Нешто неодређено, можда дечји страх, можда и други осећаји: страхопоштовање, заустављали су га пред тим вратима. Скидајући своју ђачку капу, полако је сишао преко степеница које од главног улаза воде према костурници. Пред вратима која воде у саму костурницу застао је један час, а затим је ступио у полуосветљен простор. Мирис сасушеног цвећа полетео је с топлим ваздухом из костурнице према излазу и задахнуо дечака. Аналој с иконом и великим црним регистром, мало сребрено кандило у ком је горео светли пламичак жишка, било је прво што је угледао; затим безбројне уске црне кутије израђене од метала, с белим плочицама на којима су се црнила имена сахра-

њених бораца. Уски пролаз води десно и лево; с десна и с лева, у простору који је раздељен као већа кутија у коју је стављена нешто ужа и мања — урна до урне. Светло је долазило од кандила и двеју запаљених свећа као и кроз мале четвртасте отворе на плафону костурнице. Полако је дечак прошао уским ходником између овог двоструког реда малих гробова. Страх је био прошао. Он је долазио да изврши једну свету дужност, да провери судбину двају ратника, да види да ли се можда и њихова имена овде не налазе..... Кад се вратио у средину костурнице и пришао аналоју, опазио је да су ту, према главном улазу, гробови официра. Великим црним словима писало је испод првог горњег реда: „Официри пали за Краља и Отаџбину.....” Испод тога стајао је златан венац, палма и натпис исписан црним словима: „Живи другови својим изгинулим друговима, Сремски одред и Ратна чета.” Ту је Саша нарочито застао. Једно за другим прочитао је с највећом пажњом сва имена. Кад није нашао оно што је тражио, приближио се великим мермерним плочама, причвршћеним на зиду и на главним стубовима. Плоче су веома широке и дуге. Од врха до дна на њима су златним словима исписана имена оних који у костурници почивају. Како није било довољно светлости, Саша се и овде послужио својом цепном лампицом. Хтео је и није хтео да нешто дозна!..... Дознати, значило је да добије своју потврду оно негативно осећање које му је мучило душу откад је у Бунару открио тајанствени запис и тако постао друг непознатих ратника; не дознати, значило је напротив појачати она чудновата осећања и предосећања која су исто тако, од тог истог часа, у двострукој мери потстицала нејасну наду на још нешто што ће се наскоро догодити.....

Кад се убедио да ни овде заиста нема имена које је тражио, пришао је аналоју да пољуби икону. Тад је запазио и црни велики регистар, за који је најпре мислио да је еванђеље. Полако је скинуо икону и отворио прву страну. Одмах на првој страни прочитао је да у овој циновској гробници, поред 3.529 знаних јунака, — почива још 1.074 незнатих мученика.

Било је могуће да се они које је тражио налазе међу овим незнатим. Дакле, ништа није било сигурно. Тако се Сашино испитивање гробова бранилаца Београда свршило без стварних резултата. Али је дечак ипак био задовољан што је утврдио оно што је могао. Сад му је ипак било лакше да у свом истраживању пође оним другим путевима којима је намеравао, пре него ли би се на кога другог обратио.

ГЛАВА XVII

Шта прича Бранилац Београда

Ко би могао знати како се људи и по ком закону сусрећу и упознају. Бива то исто онако како се и растају. Често сасвим случајно и ненадано. Тако се и Саша једног дана, после својих шетњи по гробљу, упознао с једним од бивших бранилаца Београда. Сусрели су се на Дунавском кеју, баш на месту где су 1915 биле оне страховите борбе, које су Београд претвориле у рушевине и присиле његово становништво да напусти своје домове и да пође у сусрет једној тешкој и мучној судбини.

Саша је ишао овим путем изазивајући успомене, а бивши Бранилац (тако ћемо га до краја звати) сећајући се својих другова и заједнички проживљених патњи.

Започео је разговор, који је наскоро постао другарски и интиман, јер сви ратници, иако су иначе повучени и закопчани, имају једну заједничку особину: радо говоре о рату, али само с онима код којих виде стварни и искрени интерес.

Полако је разговор скренуо на капетана Петровића и мајора Обраскова. Не одајући праве разлоге свога интересовања, Саша је запитао Браниоца да ли их је познавао.

— Па то су ми били најбољи другови, рекао је Бранилац с тугом у гласу, — само што су, нажалост, као и многи други, погинули, или бар ми тако мислимо, јер се после осмога октобра 1915 о њима више ништа није чуло.

— Ко су и шта су били, чим су се одликовали?!..... Мајор Обрасков нам је дошао из Русије. Био је добровољац у нашој војсци. Као искусан стручњак он је руководио операцијама на постављању мина по Сави и Дунаву. То су били они бауци који су непријатељу за време прелаза задавали толики страх. Било је преко четрдесет руских официра и војника који су били овим заузети. Све су то били храбри, добро развијени људи. Кад су свршили свој посао, многи су отишли, али су многи и остали. Тако и мајор Обрасков. О себи није никад много говорио. Био је тих и повучен, али срчан и неустрашив. Све што смо знали о њему то је било да је родом из Кијева.

Капетан Петровић потицао је из старе и угледне породице Петровић чије се имање и данас налази у Крунској, односно Кнегиње Персиде улици. Кад се пође од оног малог сквера недалеко Каленића Гумна, долази се до једне дивне једноспратнице окружене зеленилом. Лако ју је препознати и по црвеној боји и по стилу грађевине. Ту је он провео детињство и младост као јединац. Оца

није имао. Отац му је био такође официр, — уопште сви Петровићи, откад се зна, били су војници —, погинуо је сасвим млад, тек што се оженио, на Делиграду, 1876. Остала је само мајка, која је с ретком љубављу и самоодрицањем одгајала свога сина. Бојећи се да јој и син не погине као и муж, хтела је да он изабере другу каријеру. Али је склоност дечакова за војнички позив била толико јака да је мајка на крају попустила. И није погрешила, јер је капетан Петровић важио као један од наших најбољих и најспремнијих официра. Много се бавио историјом и војним наукама уопште, био велики зналац страних језика и одушевљени присташа свих напредних реформи у нашој војсци. Иако му је мати то веома желела, није се могао одлучити на женидбу. С тим је непрестано одлагао; а онда, кад би се можда био решио, дошао је рат 1914 године, који је сва лична питања збрицао.....

Случај је тако хтео да се одмах у почетку рата упознао и спријатељио с мајором Обрасковом. Били су нераздвојни. Већ 1914 су се истакли као неустрашиви борци и јунаци. Кад су дошли страшни дани 1915 године, кад је започело пребацивање непријатељске војске на Дунавском кеју, њих двојица забарикадирали су се осмога октобра у једној старој жутој кући на Јалији (непосредно иза железничког насипа), коју је непријатељ звао: „Das gelbe Haus mit den fünf Fenstern Front“...“ Ова му је кућа задавала много јада, јер је имала пет прозора у фронту. Капетан Петровић и мајор Обрасков у овим задњим часовима нашег гордог Београда организовали су одбрану из ове куће. Била је то врло озбиљна одбрана. Монитору „Кевеш“, преко ког је непријатељ први пут уста-

*) Жута кућа са пет прозора са фронта...

новио везу са својом артиљеријом у позадини, издата је строга наредба да све куће иза жељезничког насипа, а нарочито „Жуту кућу”, сравни са земљом...

Почео је падати ударац за ударцем. Ми нисмо били много удаљени од ове зграде, али нам је било немогуће да својим друговима притекнемо у помоћ, јер смо и сами са свих страна били окружени далеко надмоћнијим непријатељем. Кад су видели да је смрт већ ту, капетан Петровић и мајор Обрасков излетели су из заклоништа и у јуришу полетели према непријатељу. Њихова чета више није постојала. Сви су изгинули; али ни они нису дали, да их зграда само тако затрпа. Знали су да ће погинути, али су хтели погинути борећи се до последњег даха. Огромна граната која је била намењена згради зарила се управо пред њиховим ногама. Као гејзер, неколико метара висок стуб земље подигао се на том месту и оба храбра ратника сакрио пред нашим очима. Кад смо опет погледали, није их више било. „Жута кућа” је била у рушевинама. Непријатељ је пуцао и даље. Нико се није усудио да приђе. Сваки је живот био драгоцен. Могао се дати само за слободу града. Да ли их је земља живе затрпала, или их је граната разнела, никад се није могло установити.....

Несретна мајка капетана Петровића тражила је касније сама свог јединца по разбојишту, али га није могла пронаћи. Сви који су на овом страшном месту изгинули, били су касније сахрањени у истом гробу. Сам непријатељ подигао им је овде споменик. И својим и нашим јунацима. Можда су у тој заједничкој костурници били сахрањени и капетан Петровић и мајор Обрасков, али то нико не зна. После рата та је костурница, на жалост, прекопана. Нико није обратио пажњу на писма, фотографије и документа који су

се налазили у земљи, и тако је сваки траг ишчезао. Вероватно им кости почивају с костима незнатних јунака Београда...

Мајка капетана Петровића и данас живи. Повукла се у своју кућу. Има само једну стару дружбеницу с којом сваке суботе иде у капелицу свете Петке да припали кандило за све који су умрли и погинули у рату. Носи старо грађанско одело. Лако ју је пре-

„Запазили су одмах госпоњу Петровић“ ...

познати. Поред осталог, и по племенитости њеног држања и тузи која јој се оцртава на лицу. Још никако не верује да јој је син по-

гинуо, и увек се нада да ће о њему нешто дознати.....

Такве су већ мајке, додао је замишљено Бранилац Београда. А ко зна, можда има и право. Завесе на прозорима старе породичне куће увек држи спуштене. Кажу да у капетановој соби ни до данас ништа није промењено. И књиге, и слике, и цвеће у вази — све је онако као што је било док је он био жив. Непријатељ је поштедео ову кућу и увцељену старицу.

Дубоко дирнут, слушао је Саша све ово што му је Бранилац говорио. Било је већ касно кад су се растали. По војнички, Бранилац је чврсто стиснуо дечаку руку и отишао ступајући војничким кораком, као да се сав пренео у прошлост, и као да је у том часу био у средишту оне борбе која је стајала толико живота.

Шта да ради?! Би ли отишао госпођи Петровић, би ли јој казао за тајни запис у Бунару, мислио је Саша... Сутрадан дошао је с Бисенијом у капелицу свете Петке. Како је баш била субота, запазили су одмах госпођу Петровић, која је и овај пут дошла у пратњи своје дружбенице.

Дубоко дирнути и узбуђени, посматрали су Саша и Бисенија ову старицу, која је заиста улевала најдубље поштовање. Она је с неком тугом, али љубазно погледала децу и као да је уздахнула. Је ли се сетила свог јединца, или је то просто био уздах који је изражавао бескрајну тугу ове жене, коју је живот ставио на тако велику кушњу.....

Борећи се сам са собом, Саша је одлучио да јој неће ништа казати док нешто сигурније не дозна. Ко би смео повређивати њене ране. Та и онако је било јасно да живи само у мислима на свога јединца.

ГЛАВА XVIII

Цео дан и ноћ на Дунаву и једно срећно послато писмо

„У цара Трајана козије уши.....“, шуми трстика уз обале Дунава и прича стару бачку причу о римском цару, чије је име везано за Дунав као Роландово за ронсевалски кланац у Пиринејима.

Као за Рим, за Београд се може рећи да му је име велико не само у простору, већ и у времену. То исто може се рећи и за Дунав, јер је не само огроман простор којим Дунав протиче кроз толике земље и државе, већ је и његова историја и историјска улога огромна. Његово име у времену прелази из века у век везано, као и име старог београдског Града, за бурне и кржаве догађаје.

Дунав је под Београдом широк и велик, разлио се као море, али он овде обично тече тих и миран; обале су му ниске и обрасле травом и шеваром. Нема утврђења, нема никаквих трагова који би одавали његову велику и дугу историју. Па ипак и овде на овој великој и мирној води све говори о тој историји. Она се осећа као да је уписана на глаткој површини Дунава; кад се по његовом току спустимо мало ниже, све чешће ређају се још увек живи споменици те прошлости: старе куле, замци и утврђења, — пожутели и поцрнели, али још увек верни сведоци прошлости.

Велика је литература о Дунаву: много су му песама испевали песници, епиграма и балада; много је прича испричано о њему; много научна дела говоре о њему на свим језицима; одушевљавао је сликаре, музичаре; прастара Трајанова триумфална колона на царевом форуму у Риму у безбројним скулптурама испреда велику причу из старине која се одиграла на његовим обалама; „Дунав-ју-

нак" — „Дунај-багатир" — зове га стара словенска народна песма претстављајући га у лицу непобедивог јунака, који јаше у друштву великих витезова.

Заноси и одушевљава Дунав, као и наш стари Град. И није чудо што се и Саша тако често шетао његовим ниским обалама, или обронцима Малог Калемегдана обраслим четинарима. Откад је пронашао онај запис у Римском бунару, Сашине су шетње постале још чешће. Нарочито откад на гробљу бранилаца Београда није пронашао ни имена капетана Петровића, ни имена мајора Обраскова, и откад је дознао истиниту причу о њиховом јунаштву која га је толико одушевила и узбудила. Желео је пошто пото да им пронађе траг. Гледајући у широки Дунав, нарочито кад је над њим јурила кошава дувајући силном жестином, он је са све већим страхом размишљао о бегунцима и о њиховом путу до циља. Једино су могли побећи на каквом малом чамцу; зими и по невремени, да ли се чамац могао одупрети снази велике реке?!...

Тако је сад Саша почео проучавати Дунав, не само као моћну и привлачну реку, већ исто тако и као реку која је њему лично морала нешто одати. Изванредно се обрадовао кад је једне вечери инжењер Јовановић рекао Бисенији и њему како ће их наскоро повести на излет по Дунаву. Саша је сматрао да ће му тај излет без сумње дати могућност да сам себи на многа питања лакше одговори, а осим тога га је узбуђивала мисао да ће на тај начин ступити с бегунцима у непосреднију везу.

Једва је прошло неколико дана, а већ су се деца једне лепе вечери нашла на удобној лађи, која их је повела на прижељкивани излет.

Али, пре него што пређемо на опис о-

вога пута, који је у сваком погледу био ванредно занимљив, морамо још нешто споменути, што је било од врло великог, заправо пресудног значаја за даљи развој догађаја.

Онако исто као што је Браниоцу Београда, као случајно, поставио питање о капетану Петровићу, упитао је Саша и Марију Фјодоровну, да ли је кадгод чула за име мајора Обраскова. Марија Фјодоровна није познавала мајора Обраскова, али јој се његово име чинило познато. Канда га је некад чула, али је то било врло давно. Није могла казати ништа одређено. Саша је и с овим био задовољан, и сад се он, у договору с Бисенијом, решио на још један корак. Наиме, Саша се у гимназији пре извесног времена спријатељио с једним дечаком који је пре три године дошао из Русије. За време револуције отац и мајка дечакони су емигрирали, дечак је остао с баком. Пре три године настојањем родитеља, а помоћу Међународног црвеног крста, дечак је после дугог и мучног пута, с још неколицином дечака и девојчица, дошао својим родитељима у Југославију. Прича овог дечака навела је Сашу на помисао да и он потражи Обраскова, чија је породица вероватно била позната у Кијеву, преко Међународног црвеног крста. Он је, истинна, овим путем могао потражити и своју мајку, али су му и сувише добро били познати узалудни напори Марије Фјодоровне. У сваком случају, мислио је, ако открије капетана Петровића и мајора Обраскова, да ће преко њих лакше штогод дознати и о својој мајци и оцу. Био је још један план у његовој души, али о томе засад није се усуђивао да мисли.

Своју је намеру, као и све остале, повео Бисенији.

Заједнички су саставили и послали писмо.

Издајека правећи алузије на откриће у Римском бунару, Саша је у свом писму са-

општавао мајору како је дознао за његово име и за име капетана Петровића, шта је све досад урадио да их пронађе, а осим тога га је замолио, ако му писмо заиста стигне, да потражи његову мајку и његова оца, — и ту је назначио адресу свога деде. Своју личну судбину описао је у неколико речи описујући опширније како се о њему бринула Марија Фјодоровна и наглашујући нарочито како ни до данас није могао дознати ко му је отац, да ли је жив, где му је мајка, и шта је с њом.

Кад су деца писмо послала, Саша је осетио као неко олакшање на души: она чудновата нада, која му се и раније по каткад јављала, сад је све више и више озаривала младићеву душу. Кад је споменутог вечера с Бисенијом и инжењером Јовановићем сео на лађу која их је носила по Дунаву, та се нада претворила у неко још реалније осећање, које га је толико заносило да му се силом отимао.

Инжењер Јовановић, који је већ знао колико Сашу и Бисенију занима све што се на Дунав односи, настојао је да њихово путовање буде не само забавно, већ и поучно. Као врло образован, иако иначе мало говорљив човек, он им је описао велике походе цара Трајана против Дачана на доњем Дунаву, говорио им је о улози Дунава у Сеоби народа, а затим у нашој народној историји. Од појединих дела која говоре о Дунаву, нарочито се зауставио на делу немачког генералштабног официра и геодета у пруској војсци, Пирха: „Путовање по Србији“, који је нашом земљом, у циљу да је проучи, путовао пре 110 година, а затим на делу другог немачког путописца, Каница, који је у истом циљу путовао нашом земљом нешто око педесет година после Пирха. Исто су тако била занимљива инжењерова тумачења о дунавској флори и фауни, о

бескрајним јатима птица која над Дунавом облећу око делте, о лову на медведе, лисице, вукове, дивље вепрове и јелене, којих и данас има у шумама око Дунава, нарочито на Карпатима.

Лађа је међутим полако одмицала. Лаки коћни поветарац дувао је у бок и није сметао. Кад су се приближили Панчевачком мосту, наши путници били су изненађени. У ноћи се изгубила његова гламазност, црвене сијалице над жљебовима стварале су сасвим чудновате илузије и асоцијације. Кад су се после неколико сати војње појавиле смедеревске куле, као да се почело отпредати тајанствено клупко историје на овој реци, тако се измешала прошлост и садашњост; визија онога што је било давно постала је све јаснија и сугестивнија.

Кад се Бисенија уморила, повукла се с оцем у кабину. На палуби је остао сам Саша, који се сав предао и својим унутрашњим мислима и осећањима и овом великом говору прошлости и величанственој лепоти реке чијом је средином лађа пловила.

Месец је шетао целу ноћ. Око њега биле су расејане звезде, које су се тихо и равномерно кретале. У два сата појавила се зора. Сељаци-косачи, који су лађом путовали на косидбу ради своје скромне зараде, ускликнули су, ни тужно, ни радосно: „Зора“... Уистину, за њих је она значила почетак новог дана пуног труда и рада. Саша је међутим био очаран њеном лепотом. Звезде су бледиле и нестајале с неба, као да их је неко једну за другом гасио. Ниједну појаву није хтео изгубити из вида. Кад се појавио Голубац, настало је равних обала, река се пробијала кроз нову зону, планинску, дивну по својој формацији, по зеленом богатству шума, пашњака и ливада. Кад је лађа ушла дубље у Ђердап, изашао јој је у сусрет тајанствени пут-

ник, знанац и пријатељ ове воде, планина, голети и урвина, — циновски дух, растегљива и тајанствена, плавичаста и бела Ђердапска магла. Повлачећи се од стене ка стени, дижући се и спуштајући се, дух је сваки час замењивао један облик другим. Час је изгледало да се мучи и злопати, да не жели отићи, а час као да је с највећим весељем хитао у посету другим урвинама, другим голетима. Из тамне дубине кланаца с маглом се појавила и кошава. Вода се запенушила. Високи таласи ударали су с десна, с лева о бокове лађе. И тек кад се појавило сунце, указале су се опет планине и пашњаци окупани свежом јутарњом росом.

У осам часова лађа је приспела до најужег дунавског теснаца који води у Казан. Све до тог места планине су прекривене шумама, ишаране ливадама, културама кукуруза, жита. На улазу у теснац два зелена брега иступају један према другоме. Улаз у овај теснац личи на улаз у какав величанствени храм. Отуд су долазили стари римски легионари с потученим и заробљеним Дачанима, отуд су долазили плави Германи, Хуни, Авари, Словени. Ту се спушта и наш у песми опевани Мироч, планина пуна лековитог биља, пребивалиште виле Равијојле, шеталиште Милоша и Марка...

Од Београда до велике окуке што је Дунав прави код Турн Северина, где заокреће на југ, да онда скоро у правој линији пође границом Румуније и Бугарске према Црноме Мору, — једно за другим нижу се на нашој страни, и то најпре на десној: лепо село Вишњица — које се једном ногом налази у београдском атару, — Винча, Гроцка, Смедерево, Костолац, Рам, Велико Градиште, Годубац, Брњица, Добра, Доњи Милановац, Петрово Село, Текија, Кладово..... С леве стране, до румунске границе: Панчево, Ковин.

Даље долазе румунска села, као: Безијаш, Стара Молдава, Берзаска, Оградин, Оршава, Турн Северин... Највеће притоке долазе с десне стране: Морава, најсрпскија река, која се рачва по целој нашој земљи, по српском делу, и улива у Дунав иза Смедерева. За њом је по реду дивна Млава, која се улива код Костолца. Њени су извори и зелена корита одушевили у новије време наше сликаре, а тужног песника Ђуру Јакшића инспирисали у толико прекрасних стихова. Код великог Градишта улива се Пек, код Доњег Милановца Поречка река.

С леве стране је најпре Тамиш код Панчева, па Караш код Рама, и Нера с друге стране. Обе долазе из Карпата; Нера у доњем свом току чини границу између наше државе и Румуније.

Сви градови и градићи, сликовито разбацани по обалама Дунава, имају своју историју која скоро увек иде у дубоку старину, сећа на прошла времена, старе културе и цивилизације, које су ишчезле пред навалом нових народа. Стари путеви копнош ишли су као и данас од Београда према Гроцкој и Смедереву, скретали према Морави и Пожаревцу, а отуд се опет дизали према Дунаву до Великог Градишта и Голупца. Тек од Текије иде пут опет уз Дунав према Неготину. Трајанов пут, гигантско дело, који од Голупца води десном страном Дунава, био је предодређен да надокнади овај мањак. Много векова касније, генијални инжењер Сечениј извео је своју ванредну замисао и с леве стране Дунава изградио добрим делом обале пут који је и данас предмет дивљења.

После ноћи и јутра пуних утисака, нарочито за Сашу који се ни на један час није удаљио с палубе, наши су путници прешли на другу лађу и истим путем кренули натраг. Тек што су кренули и пуном паром

запловили уз огромну реку, угледали су како им у сусрет иде велика немачка лађа. Била је пуна излетника, већином младежи. Младићи и девојке, сви у белим лаким хаљинама, стајали су на пространој палуби и машући капама, марамицама, рукама, певали су веселу немачку ђачку песмицу:

»Wem Gott will rechte Gunst erweisen
Den schickt er in die weite Welt,
Dem wird er seine Wunder weisen
In Berg und Tal und Strom und Feld!....«

Валови су им носили песму која је одјекивала по далеким бреговима. То је све занимало Сашу и Бисенију; али је сад њихова пажња далеко више била устремљена на многобројне рибарске чунчиће који су пловили матицом и на најгорим теснацима одолевали опасностима.

Много више него она весела ђачка песма, ова их је слика испуњавала радошћу, јер су њихове мисли биле заокупљене бегунцима, који су пре толико година, вероватно исто овако као и ови скромни рибари, поверили свој живот ћудима Дунава возећи се можда у још слабијим чамцима.

Услед јаког сунца девојчица се на извесно време повукла у салон брода, где се налазио и инжењер Јовановић, који се тамо случајно сусрео с једним својим пословним пријатељем; у разговору с њим брзо му је пролазило време. Кад је тако опет остао сам, Саша је поново изашла пред очи протекла ноћ. Размишљао је о свим тајанственим лепотама које је те ноћи видео, али се исто тако са изванредним задовољством сетио и познанства с једним млађим другом, у ствари дететом.

Око поноћи, док је Саша посматрао месец који је тек изашао и сав крвав шетао се сад десно сад лево остављајући око лађе

сребрене пруге које су шарале воду као неке реке, — угледао је како један дечачић с рукама у џеповима, лако одевен, сасвим слободно шета по палуби.

— Откуд овај дечак у овако касно доба, запитао се Саша.

И радници, и морнари који нису били за послени, сви су већ легли. Ово дете, међутим, кретало се по мраку, застајкивало, загледало се час према таласима реке, час у далеку даљину која је мамила поглед, а час према небу. Кад год је дечак подизао главу према небу, осветлио би га месец и Саша је могао да види бледолико дечје лице и два црна ока из којих је зрачио прикривени пламен који је горео у младом дечаковом телу.

Склон деци, инстинктивни заштитник деце, — Саша је опоменуо дечака да би било добро кад би пошао на починак. Кад је на то дечак одмахнуо главом, започео је овај необични разговор:

— Нек други спавају, — рекао је дечак, — ја никад не спавам кад путујем по Дунаву.

— О, — зачудио се Саша, — зар си ти већ чешће овуда путовао?!...

— Путујем сваке године најмање шест пута, — гласио је одговор. У Голушцу имам ујку, па идем к њему чим имам ферије, или кад је који већи празник. А што да спавам? Зар ноћ није оно што је најлепше на Дунаву. Волим ја да гледам и да овако шетам. То ја увек радим.

— Зар баш увек, — опет је упитао Саша.

— Увек, — гласио је одговор, јер волим природу, особито ноћу. То је најлепше. Ја се и код куће дижем ноћу, па идем у врт и гледам звезде. Отац се смеје, мајка се љути, а ја не могу друкчије. Онда ми се увек чини да сам овде на Дунаву. Кад порастем, мислим да ћу свакако бити капетан. Како иначе да

се објасни што овако волим Дунав. Сестрица ми спава. Чим смо дошли, сместио сам је у кабину, и да видите, — сасвим поверљиво и тихо, као да се боји да његове речи не дођу до сестрице, рекао је, — сад спава као топ.....

Из ових неколико речи Саша је много штошта разабрао. Стао је распитивати дечака за Голубац. Сви одговори били су паметни, одавали чудновату развијеност овог детета на кога га је случај намерио. Дознао је тако да је дечак ученик трећег разреда Треће мушке гимназије, да му је отац механичар, да га мама и тата необично воле, сестрица да је млађа од њега и мазна, увек жељна играчака, а он обратно; како му је сам нагласио, играчке га нису занимале; само: мале жељезнице, аероплани. Главно што га је занимало то су биле књиге. Исто му је тако и учење било необично мило. Била му је јасна сврха свега тога.

— Тим путем, — тумачио је он, — нешто ћу постати, нешто друго, — и ту је кретањем руке показао према радицима који су спавали на голом патосу лађе, — него ови који се овако муче. Извесно је, бићу или капетан, или инжењер.

Разговор о књигама повео се сам по себи.

— Какве књиге читаш и одакле их узимаш, — упитао је Саша.

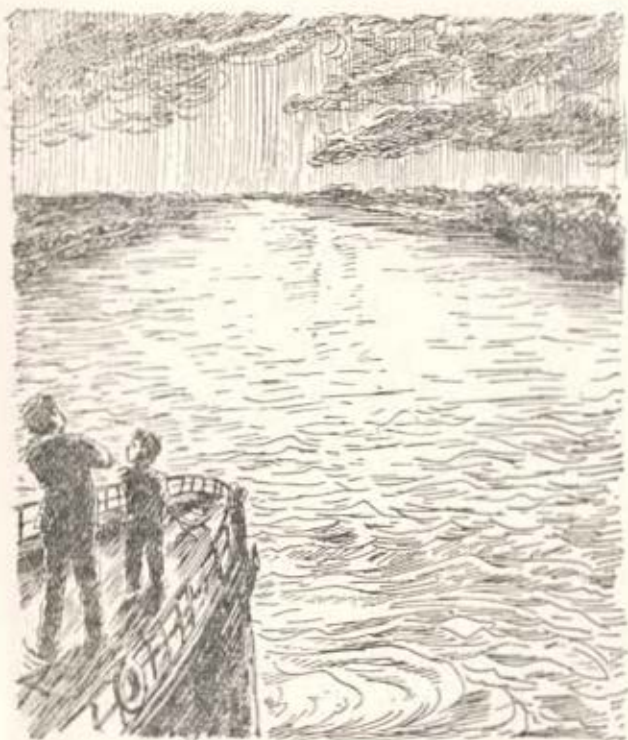
— Па то вам је невоља, немам откуд да их узимам. У школи нема праве књижице. Али ето, добио сам на поклон две књиге: „Краљичица звездана“, не знам од кога је; и „Кућа на води“ од Жил Верна. Знам их на памет. — И ту је скоро на памет испричао садржај књига, наглашујући нарочито како је краљичица Звездана била лепа и како је њен злочести брат, који јој је отео престо, био кажњен.

Кад је завршио причу, чисто као нехотице бранећи писца приче, додао је: — Тако и треба, јер мора бити правде.

Кад је Саша мало доцније приметио да је дивна месечина, дечак је рекао:

— Ја то не волим. Много је лепше кад је ноћ тамна, кад се виде само сенке. Месец смета. Кад је ноћ онда је све фантастичније...

— Ти си песник, — рекао је Саша.

„Ти си песник, — рекао је Саша“...

— Па написао сам већ неколико песама, па и прича, али само онако за себе, — одговорио је дечак. У то се сетио сестрице и

отрчао у кабину да види треба ли јој што, да ли мирно спава.

После извесног времена опет се вратио. Све до зоре кретала се његова мала фигура по палуби. Био је већ сасвим модар од студени кад га је нестало. — Сигурно је опет отишао да обиђе сестрицу, — помислио је Саша, — и поред ње заспао...

Сећање на овај састанак прошле ноћи, и на паметни говор малог дечака, било је Сашини ванредно пријатно. Кад је опет почео посматрати природу, сунце је већ било у зениту. Ништа се није кретало осим лађе. То њено кретање изазивало је струјање у ваздуху, али чим би лађа стала, као из казана покуљала би силна топлота на кров лађе. У шумама је било тихо као и над водом. Само су цврчци, сад с десна, сад с лева певали у хору и на сав глас. Изгледало је као да их сунце и топлота нарочито одушевљавају. Саша је нестрпљиво очекивао да угледа Голубац. Два пута се преварио. Збунила га је сличност земљишта, исти облик планина. То је у самој ствари једна од великих тајни Дунава; кроз ову сличност његов пут добија нешто од карактера вечности, постаје бескрајан. Увале, брегови, једни за другим нижу се у бескрајном низу; река, — час разливена, моћна, широка, час стешњена као девојка витког стаса, — тече међу њима тихо носећи своје воде, или ударајући о подземне гребенове.

Пред очима путника губили су се последњи огранци Мироч планине. Ова планина као да је дисала свом лепотом народне поезије, тако је била привлачна и лепа. Са највишег врха, поносно и сигурно машући чврстим крилима, пут небеса виноу се сури орао, застао, окупао се на сунцу, а онда као по правој путањи полетео у правцу румунске обале.

Једна слика замењивала је другу.

Кад је нестало дивне птице, онда се, као

да је сав прекривен златним прахом што га је на њ просипало сунце, на својој усамљеној хриди појавио наш стари средњовековни град Голубац, који је Саша тако жељно изгледао. На једном крају Голубац, а на другом стара, исто тако легендама окружена огромна стена Бабакај, која се издиже из дунавског корита, црна и осамљена стриш на сред воде.

Од дугог гледања и пробдеване ноћи Саша је наједанпут осетио страховити умор. Легао је, иако је сунце пекло свом жестином. Није хтео отићи у кабину да што не пропусти. Хтео је видети долазак ноћи, хтео је видети Рам, Смедерево... Кад се пробудио, већ се полако спуштала ноћ. Око пола седам лађа је пловила између сасвим ниских обала обраслих зеленим дрвећем. Сунце се клонило западу. Према западу и северо-западу по реци се просуло лагано руменило; према истоку, тамо откуд је лађа долазила, превлађивала је љубичаста боја, која се постепено све више згушњавала.

Лађа је секла валове; вода је хујала; сунце само што није пало у воду. Упоредо с ноћу превлађивала је тишина. У великим јатима птице су прелетале преко воде тражећи преноћиште. Дотле сребрна боја воде прелевала се у све новим и новијим тоновима: љубичастим и тамно-плавим.

Као и у целој природи, и на лађи је владао мир. Све бриге и мисли за час су утонуле у слику која је стајала пред очима путника. Сад су и инжењер Јовановић и Бисенија стајали поред Саше. Пловили су поред смедеревских кула, које су полако ишчезавале у нрћној тами. Преко све ове лепоте и Саша и Бисенија били су потпуно душевно спојени. И дечак и девојчица осећали су у једнакој мери и лепоту реке, ноћи и целокупне природе која их је окружавала. Тако овај излет није само одговарао тајним жељама дечаковим да

упозна путеве јуначких бегунаца из Римског бунара, већ су заједнички утисци још јаче учврстили пријатељство са Бисенијом.

С новим поверењем, с новом надом сад су очекивали одговор на послато писмо.

ГЛАВА XIX

Тајанствени пилот

Кад год је Саша ишао у Тврђаву, најрадије је одабирао онај пут који води кроз капију поред места где се трамвај број Један зауставља на Калемегдану пре него што пође на свој нови „кружни“ пут. Чинило му се да тако има пред очима преглед целе Тврђаве. Ту изгледа као да се Тврђава раствара, то је најпрегледнији пут, и пут посејан успоменама далеке и ближе прошлости. Ту где стаје трамвај, у Светском рату стајала је батерија чија је услуга забележена великим словима у новој историји Београда; мало даље уздиже се стара Сахат кула, а испод ње тулбе једне унесрећене турске девојке, па велика и тајанствена капија пред којом војник чува стражу и брани улаз у овај део Града.

Час се види како ужурбаним кораком прође који официр, час војник, чије тешке, ексерима потковане ципеле стружу по песку. Чини се спусти у главну алеју, — некадашњи рој, који је сад сав прекривен ружама и другим цвећем, које у гроздовима виси са старих зидина и личи на цветне водоскоке, — долази се под саму зграду Војно-географског института.

Ова је зграда увек деловала на дечкову машту. Привлачила га је и њена архитектура, а осим тога га је занимало све оно што се у тој згради ради. Сашино пријатељ-

вање с инжењером Шчербачовим и инжењером Голубовићем дало му је могућност да упозна и тајну поезију Града, и оних планова и скица који преплављују инжењерске столеве, а којих је било тако много и у канцеларији градских архитеката и у Војно-географском институту, где је дечак такође имао приступа. Био је начисто сам са собом да ће бити војник и тражио је у том позиву оно што је најпривлачније: широку могућност познавања земље. За то га је овај Институт толико привлачио.

После великог излета по Дунаву наставио се редован живот, дечак је и даље непрестано мислио на храбре бегунце, на мајку, а нарочито на оца чија се слика у дечаковим мислима све више приближавала бегунцима.

Да га је ко запитао како се то догодило, ни сам не би знао одговорити. То је било неко подсвесно осећање које се по који пут јавља у животу и може бити и сасвим тачно.

Бисенија, која је, како је говорила Марија Фјодоровна, расла „не по дњам, а по часам“, била је све више заузета разним „часовима“. Васпитање њено све је више окупирало госпођу Нилу, и тако су се преко дана ређали часови: немачког и француског језика, музике и спорта; али се мора признати, да је девојчици поред свега тога остало доста времена и за одмор. У колико није била са пријатељицама, девојчица је време проводила у Сашином друштву. Тако су опет једне вечери заједно пошли у Град и то баш овим путем који је Саша нарочито волео.

Тиха ноћ у Граду звала их је све даље и даље. Као кад птице певају у хору, тако су овде са свих страна певале сенке кула и капија и успомене које су се пресретале. Идући тако све даље дошли су и до

Римског бунара, чија је сугестија, нарочито од оног дана кад је Саша у Бунару открио тајанствени запис, била изванредно велика и на девојчици. Око Бунара све је било изванредно тихо. Две капије гледале су једна у другу, дрво над Бунаром сасвим је пригнуло своје грање пуно лишћа над сам Бунар и

„Над старим Римским бунаром угледали су на небу светлу тачку“...

китило га као нека круна. Горе, високо по небу, расуле су се звезде, а међу њима месец, према коме су се дечје очи све чешће подизале.

— Да ли видиш?! — прекинула је девојчица наједанпут тишину показујући на једну светлу тачку на небу која се кретала међу звездама, али много брже од њих.

Баш у исти час угледао је ову чудновату светлу тачку и дечак, и баш је он на њу хтео упозорити девојчицу. Обоје су гледали нетремице у правцу њеног кретања. Она је бивала све већа и већа. Наједанпут су савим јасно разабрали да је то у ствари авион, иако је још увек био на великој висини. С часа на час чуо се и лаки звук мотора. Једино време изгледало је као да је светла тачка стала, затим се стала спуштати. Бивала је све већа и већа. Сад су деца јасно разабирала да је непознати пилот упутио свој авион баш над стари Бунар пред којим су они стајали.

Шта је то могло значити?!....

Деца се нису могла удаљити с места. Очи су им биле као приковане за авион. Међутим, он је сад изводио чудновате акробације у ваздуху. Преврнуо се три пута, а онда је опет високо узлетео, и затим је, као онај орао кога је Саша посматрао како лети из Мироча, право као стрела полетео према Малом Калемегдану и Дунаву.

Кад је нестало авиона, деца је изгледало као да су се пробудила из неког сна, толико их је ова слика омађијала, макар да су више пута гледали авионе.

Стигли су кући много касније него обично. Али, иако су обоје били укорени, и Саша и Бисенија били су задовољни што су се те вечери дуже задржали у Граду, јер је сигурно да иначе не би видели авион чије су летење пратили с толиком пажњом, и који их је у тако великој мери заинтересовао.

И дечак и девојчица сневали су те ноћи чудновате снове. Бисенија је била чврсто убеђена да ће се тога дана нешто догодити, зато је нарочито пазила на све што се у

кући дешавало, било да је звонио телефон, или кућно звонце. Нарочито је нестрпљиво очекивала писмоношу. Али је међутим и тај дан време одмицало сасвим обично. Изгледало је као да се ништа изванредно неће десити. Тако је већ дошло време и послеподневном чају. Разочарано Бисенијино лице најбоље је показивало шта је девојчица осећала. Флегматично је мајци додавала шољице с чајем и млеком чисто љутећи се на оно велико узбуђење које је и њу и Сашу синоћ, док су гледали авион, заокупило. Саша, који је седео до инжењера Јовановића, баш је хтео устати да нешто дохвати, кад је наједанпут зазвонио телефон.

Ништа није било обичније него да звони телефон, нарочито у кући инжењера Јовановића, који је имао толико пословних и других пријатеља. Телефону је пришао сам инжењер.

— Како, — запитао је, — Саша у Војну болницу?!

На ове речи прекинуо се разговор, деца су се погледала. Завршавајући разговор и остављајући слушалицу, зачуђен и узнемирен, рекао је инжењер Јовановић:

— Саша, морамо хитно у Војну болницу. Тебе и Марију Фјодоровну тражи један рањеник који је синоћ долетео авионом из Русије.

ГЛАВА XX

У Војној болници

Пред хируршким одељењем у ходнику Војне болнице владало је велико узбуђење. Један болесник добио је напад пошто се пробудио из наркозе и схватио каква је операција над њим извршена. Сви су га сажа-

љевали. Био је још сасвим млад и неискусан војник, а уз то добар и чедан тако да су га сви у Болници ванредно волели.

Лекар, врло симпатичан старији господин, у униформи и с наочарима, дочекао је инжењера Јовановића, Сашу и Марију Фјодоровну такође веома узбуђен и због случаја с младим војником и због онога што се синоћ догодило, а због чега је данас хитно телефонирао инжењеру Јовановићу.

Било је нешто иза поноћи, кад је над земунским аеродромом запажен један страни аероплан. Било је јасно да нешто није у реду с мотором, јер је звук аероплана био сасвим необичан. Велика машина личила је на рањену птицу. Видело се да више није у пилотовој власти. Наједанпут је нагло полетела према земљи. Кад су притрчали дежурни војници и официр, пред њима је била слика поломљеног авиона. Из његових остатака, с великим напорима, извукли су тешко рањеног пилота.

Пилот је одмах пренет у Војну болницу. Био је у дубокој несвести. Још исте ноћи ампутирали су му једну ногу, али није било наде да ће дуго остати у животу. Чим је дошао свести, стао је молити да хитно дозову дечака, и ту је лекар показао на Сашу. Рањеник је лекару дао и Сашино писмо. Тако је лекар све дознао, па и Сашину садашњу адресу.

У докторовој пратњи полако су сви ушли у болесникову собу. Доктор, Марија Фјодоровна и инжењер Јовановић стали су поред врата, док је дечак пришао болесниковом кревету. Сав у повојима, држећи у једној руци нека документа, проматрао је болесник и оне који су остали код врата, и Сашу који му се приближавао. Рањене руке пружио је се према дечаку, а тиха, свечана радост разлила се по болесниковом лицу.

Саши је са сваким кораком срце све јаче куцало. Сад је био потпуно свестан да ће се разрешити тајна његова живота. Знао је да ту тајну држи у својим рукама овај рањеник који га је гледао с толиким узбуђењем.

Кад је дечак сасвим пришао болесниковом кревету, чуо је јасно његов тихи глас који му је рекао:

— Ја сам мајор Обрасков, најбољи пријатељ твог оца, храброг капетана Петровића... Дошао сам да ти захвалим што си нас тражио и да ти предам његове последње поздраве и ову драгоцену успомену, — и ту је рањени мајор пружио дечаку свежањ докумената које је држао у рукама.

Савладан открићењем тајне, које је тако тачно потврдило његово предосећање, Саша је пред овим рањеником, као некад пред Маријом Фјодоровном, клекао и заплакао, али су то сад у исто време биле и сузе туге, и сузе радости, и сузе поноса. Београд, чија се слика видела кроз отворени прозор, ве-

„Ја сам мајор Обрасков“ ...

черње руменило, које се све више ширило по небу, све оно што је дотад проучавао, о чем је мислио, постало је наједанпут део њега самог.

Сад су се већ сви окупили око кревета. Најпре је дечак испричао како је у Римском бунару пронашао тајанствени запис, како се упознао с Браниоцем Београда, како је у цркви свете Петке видео госпођу Петровић, и шта је све предузимао да пронађе бегунце, све до писма које је упутио преко Међународног црвеног крста на адресу мајора Обраскова.

У часу кад је мајор Обрасков започео своју причу, отворила су се врата, и у собу је ступила госпођа Петровић у пратњи старог доброг болничког лекара. Он је некад био велики пријатељ капетана Петровића. Чим је разабрао у чем је ствар, хитио се одвезао болничким аутом до Крунске улице да ову велику и неочекивану радост саопшти госпођи Петровић, да је обрадује с пронађеним унуком.

Љубећи Сашу, милујући га по коси и по рукама, госпођа Петровић је говорила:

— Још онда кад сам те видела у цркви свете Петке, осетила сам, дете, велико узбуђење. Много личиш на оца! Савладала сам се, јер сам била убеђена да је то тек случајна сличност која вара моје материнско срце. Само што те отац никад нисам заборавила. Освртала сам се за свим дечацима твојих година, твог узраста, у нади да ћу те опет угледати...

После тих првих речи, излива радосне среће између баке и унука, пришла је госпођа Петровић кревету мајора Обраскова. Пољубила га је као да љуби свог сопственог сина. Толико су пута њих двојица четрнаесте и петнаесте године до касно у ноћи разговарали и расправљали у капетановој соби окру-

жени књигама, ратним картама и плановима. Она је често улазила, доносила им понуде, и опомињала их да иду на починак. Капетан је само одговарао:

— Сад ћемо, мајко, — али су се разговори и даље настављали...

Свега се тога сад поново сетила госпођа Петровић, али се савлађивала. Разумела је да јој је син умро, али јој је Бог слао унука, а осим тога, ево, пред собом је видела великог синова пријатеља, који је и овим последњим чином доказао своје велико пријатељство према свом другу.

Тешко и испрекидано, рањеник је сад започео своју причу.

— Све је било онако како је наш друг, Бранилац Београда, испричао Саши. Кад смо полетели на јуриш из куће у којој смо били забарикадирани, распрела се баш пред нашим ногама огромна граната, земља је затрпала и капетана Петровића и мене. Непријатељ нас је касније пренео у болницу. Кад смо оздравили, одвели су нас у Град као заробљенике. Нико није знао ко смо. На себи смо имали обичну војничку одећу, коју смо раније из опрезности обукли; при себи нисмо имали никаквих докумената. Непријатељу смо казали два измишљена имена и он нас је под тим именима водио.

Капетан се нарочито бојао због своје мајке. Да не би побудили какву сумњу код непријатеља, нисмо се ником јављали. Чекали смо згоду да побегнемо и да се тек онда јавимо. Та се згода указала пре него се могло очекивати. Једне ноћи, док су војници били забављени неким послом, искористили смо густу мрак, побегли смо из затвора и сакрили се у Римском бунару.

С нешто мало хране, два дана смо провели на његовом дну. Често смо слушали кораке непријатељских војника који су нас

тражили, али се нико није сетио да погледа у Римски бунар.

Да би смо о себи оставили неки траг, уклесали смо онај запис који смо прекрили танким слојем малтера. Све смо то урадили уз највећу обазривост и опрезност. Други дан у ноћи побегли смо преко ровова и порушених зидова који су капетану били добро познати. Нешто мало даље од Небојше сели смо у чамац, који смо још за време одбране Београда сакрили у један тајни подземни пролаз, који, по свој прилици, води до Римског бунара.

Тихо и нечујно навезали смо се на Дунав. У чамцу смо нашли и две остављене пушке и нешто муниције. То нам је за сваки случај омогућивало да се непријатељу не предамо живи у руке. Пловили смо опрезно држећи се цбуновитије обале. На реци смо знали свако место. Наш је циљ била — Русија. Били смо радосни што смо се ослободили, али нам је жао било Београда. Нарочито је капетан жалио за мајком.

Петнаест дана и петнаест ноћи трајало је наше узбудљиво путовање по Дунаву. Нисам у стању све да вам опишем, јер хоћу чим пре да вам испричам крај. Мучили смо се свакојачко. Да није било капетана Петровића, ја бих сто пута клонуо, али је он био храбар за нас обојицу. Путовали смо само ноћу. Хранили смо се оним што бисмо уловили или добили од сељака. Дунав је често био залеђен, често смо искусили сву страсу зимске кошаве и снежних намета, нарочито у Клисурси, али смо и видели слике неупоредиве лепоте.

Кад смо већ били на домаку румунске границе, приметила нас је аустријска стража. Пуцали су на нас и ранили капетана у руку. Преко Румуније, увек скривајући се, пребацили смо се на руско земљиште. Тад је већ

било лакше. Јавили смо се руским војним властима и ступили у руску војску. Крајем 1917 обојица смо били упућени у Кијев на лечење. Капетана су одмах сместили у једну болницу, јер га је стара рана све више и више болела, а ја сам се лечио код куће.

У тој истој болници, у коју је дошао капетан Петровић, радила је Татјана као болничарка. То је било неколико месеци после оне несреће с дворцем. Гроф је већ био мртав. Није могао преживети револуцију. Пошто је остала сама, Татјана је постала мило-срдна сестра.

Треба ли тумачити како је дошло до љубави између Татјане и капетана?!..... Одгојена у предањима о српском легендарном јунаштву, Татјана је у капетану видела оваплоћење својих идеала. Капетана је занела њена лепота и чедност. Чим је капетан оздравио венчали су се у болничкој капели. После годину дана дошао је на свет Саша. Нитко није био сретнији од капетана Петровића. Обожавао је свога синчића. Сатима га је цупкао на коленима и учио га првим српским речима. Татјана се увек бојала да се детету што не деси. Ја се нисам од њих растајао, јер сам капетана и сувише волео. У хаосу револуције, кад је требало бежати, и ја сам с њима пошао на последњу лађу у Севастопољ, али смо сви скупа били ухваћени. Случајно мени је успело, благодарећи доброту једног стражара, да пронађем међу бегунцима Марију Фјодоровну и да јој предам дете. Нас су одвели у заточење. Татјана је тамо умрла. За њом и капетан. Јављати се нисмо смели ни могли. Једина нам је нада била онај запис у Римском бунару!... Ја сам у последње време радио у једној фабрици авиона. Кад сам преко Црвеног крста добио Сашино писмо, спремио сам се крадом на пут. Хтео сам да пронађем капетанова сина и ње-

гову мајку!..... После два дана напорног летења стигао сам над Београд. Онда кад су ме Саша и Бисенија угледали, летео сам над Градом да видим место откуда смо побегли, а затим, јер је још било рано, одлетео сам над Дунавски кеј, Аду, прелетео преко Кошутњака, Банова Брда, Авале. Најдуже сам кружио над Гробљем. Дивно осветљене месечином угледао сам споменике — костурнице — и било ми је лакше. Али, све ме је ово исцрпило и кад сам стигао над аеродром, руке, које већ толико година нису пилотирале, отказале су послушност. Уз то је у мотору настао неки квар..... Умирем, али ми није жао. Мој циљ је постигнут. Сад сам се одужио мом милом пријатељу за сву његову љубав према мени. Видео сам наш стари Римски бунар, видео сам све вас, Саша сам донео очев дневник..... Ту ћеш наћи, — ту се болесник опет окренуо искључиво дечаку, — оно што ја више немам времена да вам испричам. Мене Бог зове к себи, ја сам своје све свршио. Имам само још једну жељу. Пред очима ми непрестано лебде костурнице које сам синоћ видео. Сахраните ме тамо, између двеју костурница, Руске и Бранилаца Београда.

То су биле последње речи врлог мајора. Издахнуо је на рукама госпође Петровић и Марије Фјодоровне.

ГЛАВА XXI

У Крунској улици

У Београду има једна једина Крунска улица. Не мислимо „једина” по имену, већ по изгледу, по целом свом карактеру и утиску шта га прави. На њу само потсећају извесни делови других улица, као на пример извесни

делови улице Милоша Великога; али је то само делимична сличност. Ако је која кућа, башта, слична кућама и баштама у Крунској улици, — недостаје она хармонична целина. Поред трамвајске буке немогуће је ту пронаћи онај господски мир, ону тишину и ширину Крунске улице, а поготово оне прекрасне дрвореде мирисних липа, које су избегле очима нашег градског дрвосече.

Зато Крунска улица значи један одређени појам. Кад се каже „као Крунска“, онда то значи: лепа, господска улица у којој нема слепих простора између кућа, у којој сунце игра око целе куће, јер је свака кућа сазидана за себе, са својим, да тако кажемо, „животним простором“, у ком слободно дише и слободно се изживљује.

У овој улици живи свет који воли мир, и свет имућан, као што је онај који је од Топчидерског Брда и Дедиња створио у кратком времену једно од најраскошнијих предграђа.

Све улице које пресецају Крунску лепе су, дуге и праве. С једне стране све се свршавају у улици Краља Александра, а с друге стране у улици Цара Николе, Немањиној. Крунска улица почиње од сквера на Каленићевом Гумну, па иде до самог Двора. Отуд јој и име. Раније је, као и многе наше друге улице, носила друго име. Од пре неколико година подељена је у два дела: Крунску и Кнегиње Персиде. Ово ново име носи онај лепши део. У томе су делу најлепше куће, у том делу влада највећи мир, у том су делу липе најлепше. Једном речју, ту је све оно што ову улицу тако уздиже међу осталим београдским улицама.

Кућа капетана Петровића налазила се у почетку старе Крунске, сад Кнегиње Персиде улице, с десне стране, свега неколико кућа удаљена од краја. Како је кућа повучена у

дубину раскошног врта липа и четинара, треба свратити нарочиту пажњу па да се види, иако је виша од осталих и споља сва црвена. Многи је зову „црвена палата“. Еркери, луком засвођена капија, велико степениште, широки прозори, величина и пространство куће — све јој то даје право на ово име.

Они који добро познају ову кућу, силно су се зачудили кад су сутрадан по догађају у Војној болници опазили да су све жалузије подигнуте, да је у кући настало велико кретање, а поготово кад су угледали стару и свима тако симпатичну госпођу Петровић како, с белом капицом на глави иде по собама, прилази отвореним прозорима и помаже при брисању прашине. Пре тога је кућа толико година била затворена, као да нико није у њој живео!...

Чак и сунце, које је то јутро весело сјало, застало је, зачудило се и загледало, као да се пита, би ли смело ући?! Кад се опет појавила госпођа Петровић, сунце се решило и запитало:

— Смем ли ући, госпођо Петровић?!...

— Како да не, — смешећи се одговорила је бака, — зар још нисте чули да сам пронашла унука, да ће данас доћи!....

— Како ме то весели, — рекло је опет сунце, и јурнуло кроз широм отворене прозоре и врата куће. После толико времена помиловало је старе породичне портрете Сашиног оца, деде и прадеде, па портрете госпођа у кринолинима и господским грађанским оделима. Била су то лица млада и стара. Девојке с венцем на глави, госпође с дивним бисерним брошевима на тепелуцима, са сунцобранима у руци место украса, па мушкарци утегнути у некадашње тесне мундире, или обучени у старинске дугачке капуте, уске панталоне и шарене прслуке, с вратовима укоченим у високим крагнама.

— Ух, како је ова кућа занимљива — рекло је сунце, а бака се опет насмешила и похитала у башту да набере цвећа. Изгледало је да лети... Растужила се само кад је помислила на спровод мајора Обраскова, великог пријатеља њеног јединца, који је био тог истог дана.

Као што је мајор желео, закопали су га између двеју Костурница. Света је на спроводу било много. Дошли су сви чланови велике породице Петровић и инжењера Јовановића. Дошао је и Бранилац Београда са својим друговима. Тако је тело доброг мајора спуштено у раку искрено ожаљено и оплакано. Бака је ишла под руку са Сашом, а Марија Фјодоровна с инжењером Јовановићем. Њих обе биле су у дубокој црини. Нарочито је била тужна Марија Фјодоровна. У њеној души стварала се једна одлука, која ће је, како ћемо видети, одвести новим путевима.

Како је већ било договорено, после спровода Саша је отишао с баком у њихову кућу у Крунској улици.

Те прве вечери нико није хтео да смета баки и унуку, оставили су их саме.

Радосно се пео Саша степеницама очеве куће. Све је било спремно и удешено за његов дочек. Саша је пожедео да чим пре види очеву собу, да види његову слику и да на очев сто постави слику мајчину коју је собом донео, као и она два драгоцене поклоне која му је дала Марија Фјодоровна: мајчин медаљон и грудвицу земље из дедова врта.

Много је бака већ те прве вечери причала унуку. Кад је већ настала касна ноћ, оставила га је самог да прочита очев дневник.

Нећемо причати садржај овог дневника. У њему је све било и сувише дирљиво и тужно. Из њега је Саша дознао да му је најпре умрла мајка, а затим и отац, да су обоје умрли ту-

гујући за својим сином Сашом за кога је сад почињао нови живот.

Кад је бака после извесног времена ушла у собу, нашла га је како лежи лицем окренутим на очев дневник. Као да је сасвим мали дечак, пустио је да га бака свуче и смести у очев кревет, у ком је те ноћи први пут спавао.

ГЛАВА XXII

У тихом пристаништу

Живот је такав. Онда кад за једне почиње, за друге свршава, или је близу свршетка.

Вест да је Татјана умрла далеко од родитељске куће и у изгнанству дубоко је узбудила Марију Фјодоровну. Након мужевљеве и синове смрти, то је за њу био најтежи ударац. Кад се с погребма мајора Обраскова вратила кући у свој мали стан, у ком је сад стајало празно Сашино место, Марија Фјодоровна дала је одушка свом болу у сузама које су падале по њеном лицу. Иако вољена од свих, она је ипак била сама. Осећала се као човек који је „избачен из строја”. Док је у пећи полако догоревала ватра, коју је Марија Фјодоровна потпалила, јер је осећала велику студен, размишљала је о животу који је прошао, и о ономе што је имало доћи.

Целог живота била је скромна, научена да живи за друге, најпре за своју драгу Татјану с којом је одрасла, била јој сестра и дружбеница; па за свог мужа и свог јединца; за Татјаниног сина Сашу. Син, муж и Татјана били су мртви, Саша је после толиких претрпљених душевних патњи пронашао своју баку. Њој су била сва врата отворена; ни за један час није сумњала ни у Сашину оданост, ни у пријатељство породице инжењера Јовановића, ни у бакину и Бисенијину љубав;

али су они сви могли бити без Марије Фјодоровне. То је била главна тачка око које су се кретале њене мисли. Била је још млада, и мисао и тело били су јој још увек покретни, али на то Марија Фјодоровна није ни за часак помислила. Своју одлуку стварала је на основу једног другог унутрашњег гласа, посебних склоности свог личног духовног живота.

Кад јој је пре неколико године умро муж, — да сакрије пред Сашом своју дубоку тугу, да нађе смирење и јакост у себи, — отишла је на десетак дана у један од оних женских манастира у Срему у којима у тишини и молитви живе толике српске и руске монахиње, баш као у стара прадавна времена. Ту је упознала овај живот, и ту се вероватно зачела у њеној души она мисао која се вечарас претварала у свесну и неопозивну одлуку. У њој су проговорили васпитање, и склоности, бол и жеља да се посвети молитви за своју отаџбину.

Узалуд су је Саша и Бисенија, добра бака, госпођа Нила, па и сам инжењер Јовановић, који је необично поштовао Марију Фјодоровну, одговарали и молили да остане с њима. Полако је распротрла своју малу трговину, од које се дотле није хтела растајати, јер је до краја хтела живети од свог труда и своје зараде. Кад је с тим била готова, запутила се једног дана, рано изјутра, пут Сењака, путем који јој је од извесног времена био добро познат.

У младом ораховом гају, у ком је увек владала велика тишина, и у ком је било нешто што ју је сећало на стари парк у ком је расла поред своје Татјане, нешто што је сећало на онај део Русије у ком је одрасла, — налазила се задужбина једне побожне жене, црква и женски манастир.

Ту је Марија Фјодоровна одлучила да проведе остатак свог живота.

Дан је био леп. Сунце је сјало над Београдом, играло се по белом асфалту улица и кућа. Света је било много. Једни су се возили, други су ишли пешке; многи су хитали у природу, на излете на Авалу, у Топчидер, носећи ранце с намирницама. Марија Фјодоровна се окренула од свега тога. Седећи у једном крају трамваја број 12, довезла се до виле Краља Петра, а онда се вратила неколико корака натраг и ушла кроз врата која воде у манастирски парк.

Марија Фјодоровна је пошла главном стазом. Пред њом је ишао скроман млад свештеник. Пре него је сасвим ушла у густу младу гај, окренула се и погледала на бели пут којим је дошла. Београд, Сава, Дунав, — све је то било пред њом. Вода се искрила под сунчаним зрацима, а Београд је био сав бео као да је изрезан од слонове кости. Волела је Марија Фјодоровна тај град, његове реке. Зауставила се да га погледа у пуној душевној концентрацији. Није се с њим опраштала, већ се с њим спајала. У гају је сунце сјало с леве стране стазе. Зато је Марија Фјодоровна, као и млади свештеник пред њом, пошла с десне стране стазе.

Иако је био празник, радници су испод ораха косили високу траву и слагали је у мале пластове. На све стране ширио се пријатан мирис траве и цвећа. Већ код првог завоја појавили су се просјаци. Њихови жалобни гласови спајали су се и држали у ваздуху као отегнути звукови; ти су се звукови дубоко дојимали Марије Фјодоровне. Раздвојила је просјацима сав свој новац, а онда се пожурила према улазу цркве. Пре него је ступила у цркву застала је у црквеном дворишту. Крај отвореног прозора манастирске зграде стајале су сестре из црквеног хо-

ра и понављале оченаш. Мали ђаци и ученице трчкарали су по дворишту десно и лево. Наклоном главе поздравила је сестре које су певале, помиловала двоје деце која су баш пред њом стајала, а затим је тихо ступајући ушла у цркву.

Тог истог дана Марија Фјодоровна се замонашила.

„Затим је тихо ступила у цркву“...

У манастиру је остала иста као што је била у животу, само што је сад мислила на све оне којима је њена помоћ могла бити потребна. Дани су јој пролазили у молитви

и у раду. Сликала је мале иконе, везла свете трапезе и гајила цвеће. На вечерњој и на јутарњој палила је свеће, пазила на школску децу, дочекивала госте и за сваког је имала по неку пријатну реч као и раније кад је на Каленићевом гумну водила своју малу трговину. Кад је могла, одлазила је у посету породици инжењера Јовановића и у Крунску улицу; али се све више и више ширио нови круг познаника Марије Фјодоровне међу сиромашним светом, у чије је она куће залазила, било да негује болеснике или да помогне саветом. Сиромашка деца су је добро знала, нарочито она која нису имала ни оца ни мајке. Тако је Марија Фјодоровна мало по мало упознала безбројне невоље и патње овог света. Кад се у цркви молила Богу за своју драгу отаџбину, увек се молила и за ове невољнике, своје нове пријатеље. Њена топла молитва ишла је право Богу, и заиста је многим било поможено.

ГЛАВА XXIII

Пут у живот

Растанак с Маријом Фјодоровном тешко је деловао на Сашу. Боље него ико он је познавао њену доброту. Сву срећу коју је имао он је у ствари њој дуговао. Тај раста-
нак мало да код дечака није довео до нове душевне кризе, која је могла имати и врло тешке последице. Само изванредном снагом воље он је ту кризу пребродио. Осим тога дечак се, макар и привремено, морао раста-
ти и са својом малом пријатељицом, с којом га је судбина на тако чудноват начин довела у везу.

Већ дуго поговарало се у породици Јовановић да Бисенија треба да оде у Швај-

царску, где би се у неком заводу усавршила у знању језика и у музици. На том је нарочито настојала госпођа Нила, иако ни сама није знала како ће се растати са кћерком, од које се пре тога није скоро никад растајала. У питању су била и материјална средства, јер је ово школовање на страни тражило далеко веће издатке, поготово што је завод у који је госпођа Нила канила сместити Бисенију био ванредно скуп. Да се та средства осигурају, било је решено у породици Јовановић да ће се стара породична кућа у Баба Вишњиној улици порушити, а место ње да ће се подићи велика троспратница с модерним ставовима за изнајмљивање. Како је за ову зграду био потребан далеко већи простор од онога што га је заузимала стара породична кућа, било је решено да ће се жртвовати и стара породична башта пред кућом са свим дрвљем око ње, па тако и старе липе које смо упознали у почетку ове приче.

Ово последње решење било је свима изванредно тешко. Кад год су пролазили поред липа, сагињали су главу као кривци. Некад је под овим липама започео роман инжењера Јовановића и госпође Ниле, сад се под истим липама настављао један нови дирљивији роман двоје деце, па ипак је липе требало жртвовати због Бисенијине боље будућности!...

До овога решења дошло је у доба кад је отпочело оно велико преображавање Баба Вишњине улице, које је из основе изменило њен изглед, у доба тако рећи свеопштег подмлађивања Београда, новог излива његове снаге и енергије. На све се стране сипао песак из цакова, ударале лопате, белио се креч, видео и осећао ритам радничких руку, које су марљиво зидале нове куће и палате, на новим градилиштима подизале облакодере, какве Београд пре тога није видео.

Тако је исто било и у Баба Вишњиној

улици. На имању инжењера Јовановића најпре су ископани темељи за нову кућу. Како су ти темељи били испод нивоа улице, коњи који су извлачили земљу, много су се намучили, а и радници с њима. Сваки час се дешавало да који коњ стане, да се узјугуни и откаже послушност. Ударци бича, псовке кочијаша чули су се од ране зоре до касно увече. Кад би који коњ од умора пао, доводили су другог, кога су упрезали на његово место, а оног уморног некуд одводили, — или да угине, или да се одмори.

У свом том хаосу липе су још дуго сенчиле улицу. Суседима и пролазницима, — који су се заустављали пред огромним градилиштем, није могла умаћи лепота липа које су у то доба године нарочито дивно мирисале; надали су се да ће липе остати недирнуте. Поред све жеље инжењера Јовановића, то није било могуће. И тако је дошао дан кад су у Баба Вишњиној улици одјекнули први ударци по старим липама и кад су липе сасечене.

Ту смо, код те слике, први пут срели Сашу и Бисенију, — то су они били. Пођимо сад за њима Крунском улицом куда су тад кренули. Гранчице старих липа, које су понели собом, хтели су да засаде у Сашином врту на месту откуд је био најлепши изглед на цели врт и кућу. Та нова млада дрвца која ће изнићи, и која ће се постепено развити у лепе младе липе, морала су надоместити раскошне старе липе из Баба Вишњине улице, у чијој су они сенци провели толико дивних дана и вечери. Урадили су то онда кад је у башти у Крунској улици пао први вечерњи мрак. Дубоку јаму ископао им је грађевински радник Стојан, Далматинац, који је био ванредно одан Сашин и Бисенији, и који се овим послом често бавио и у свом сиромашном крају.

Уморни и узбуђени, после свршеног по-

сла, ушли су Саша и Бисенија у кућу где их је чекала бака.

Бака је од првог часа заволела Бисенију. Била је то девојчица којој образовање и ново друштво није сметало да задржи свој тип младе девојке код које унутрашњи живот игра велику улогу. А бака је то ценила.

Међусобна симпатија деце није ником измакла из ока. Иако су се сви томе радовали, нико то није хтео форсирати. И Саша и Бисенија били су још и сувише млади и неискусни. Требало је све препустити времену.

Сутрадан, кад је дошао час расанка, сви су Бисенију, која је с мамом путовала симплон-експресом, отпустили на станицу. Саша је памтио сваку ситницу тог расанка. Али док је у расанку с Маријом Фјодоровном осећао нешто трагично, јер је Марија Фјодоровна за увек одлазила из онога круга у ком је он живео, — он је знао да ће се Бисенија вратити. Био је још и сувише неискусан да би се бојао опасности које боравак у туђини може собом донети и код тако озбиљне девојчице као што је била Бисенија. И Бисенији је било жао да се растаје са Сашом, али она је још увек била дете, па се исто тако искрено радовала свом првом великом путу. Дуго, све док се воз сасвим није изгубио из вида, деца су махала једно другоме, Бисенија својом малом марамицом, а Саша ђачком капицом.

Свако је пошао својим путем у живот.

После првих колебања, криза које су у његовој души изазвали ови расанци, Саша је јурнуо у живот. Дуго суздржане активности испољиле су се сад у разним смеровима, и у раду у школи, и у раду ван школе. Остајући и даље најбољи унук своје баке, он је великим корацима грабио по новим путевима. Бака је често застајала пред вратима његове собе. Као некад док је био жив

њен син, сад се опет из те собе чуо мушки разговор; само то више није био син госпође Петровић — и његов верни пријатељ мајор Обрасков, већ њен унук који је тамо исто тако водио дуге разговоре било с Браниоцем Београда с којим је склопио велико пријатељство, било са неколицином својих верних другова с којима је и даље радио у скаутском покрету. Кад је бака улазила у собу да им донесе разне понуде, или да их опомене на починак, Саша је као некад његов отац говорио:

— Нека, бако, сад ћемо, — али је бака као и раније врло добро знала да ће се и после тог обећања разговор наставити. Зато се увек на њеном фином старачком лицу појављивао благ смешак чим би изишла из собе.

Чврсто верујући у Сашу и његове пријатеље, ми ћемо само још нешто забележити, а онда ћемо се с њима опростити.

У Новом подмлађеном Београду освануо је један велики дан.

Тог дана око десет часова пре подне све улице, од Саборне цркве па даље према Славији и горе уздуж Светосавске — биле су препуне света. Они који су малени растом гурали су се да изађу у први ред, а „бандерални“ типови само су чврсто упирали ногама о асфалт тротоара, да их свет не однесе; они су и у трећем реду за читаву главу надвишавали своје суседе, па им је било свеједно где стоје.

Величанствено, као неки бескрајно дугачки вал, кретала се улицама свечана поворка: деца, људи, свештенства, радника, војника и великодостојника. На прозорима су се виориле заставе, спуштали су се скуповени народни теписи.

То се славило освећење темеља храма светог Саве, великог народног искупитеља и ослободитеља.

На челу своје руске скаутске чете, носећи у рукама заставу — жут лиљан на зеленом пољу, вез и дар Марије Фјодоровне, — ишао је наш млади јунак. То више није био витез „тужног и суморног лика“, већ младић из чијег је ока и целог држања отсевало самопоуздање. Своју чету није напустио, јер га ни чета није хтела напустити. Он је у себи мирио, да тако кажемо, југословенско начело с руским начелом. У његовој души и осећајима Русија и Југославија биле су уједињене. Ишао је ведар и бодар. У мислима је пратио своју добру Марију Фјодоровну, и своју малу пријатељицу Бисенију, али га је вал живота носио моћном руком. Сад је он био „милитан“ и „комбатан“ живота.

Кудгод пролази поворка поздрављају је „скелети“ огромних, великих нових палата. То је и њихово крштење, јер сад први пут улазе у свеопшти ритам новог и младог београдског живота. Саша се осврће. Домахују му другови. Из групе живих бранилаца Београда, који иду под својом јуначком заставом, — његов пријатељ; из групе београдских скаута, — млади водници, међу којима се налазе и она два брата Скопљанца, па затим — кувар и економ, — све наши познаници из Липовице.

Позлаћени сунцем стоје бедеми храма светог Саве, који се уздижу на крају Светосавске улице, на Врачару. Са свих страна звоне звона младалачки и радосно. То је нешто величанствено и заносно. Ступа скромна чета руских и југословенских скаута, здружена и весела да присуствује освећењу огромног храма, који је тако симболичан за младалачко лице Београда.

Заносни планови се роје по глави сина капетана Петровића, браниоца Београда, унука „јунака с Балкана“. Дајући прошлости до-

стојно место у својим мислима и осећањима, он смело корача путем живота и будућности, који ће и њему, као и његовом оцу и дедовима, донети нове дужности и задатке.

— КРАЈ —

САДРЖАЈ

	Стр.
Крвава предигра	3
У Осмом кварту	6
Несретан случај и сретно познанство . .	12
Седми кварт	18
Болесник	23
Племенига помајка	27
Једна нерасветљена тајна	31
Пријатељство	37
Дечак дознаје тајну	40
Разговор о птицама	44
Нови дечји „вигвам“. — Пријатељство шума	49
У логору	60
Под липама	65
У старом Граду	67
Тајна Римског бунара	74
У сенци гробова бранилаца Београда . .	80
Шта прича Бранилац Београда	87
Цео дан и ноћ на Дунаву и једно срећно послато писмо	93
Тајанствени пилот	106
У Војној болници	110
У Крунској улици	117
У тихом пристаништу	121
Пут у живот	125

НАЦИОНАЛНА КЊИЖАРА
„ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ“
М. Ж. В. Милекина
Кнез Михајлова улица бр. 9

БИБЛИОТЕКА »РАДОСТ«

ДО САДА ИЗАШЛО:

1 Ла Фонтен: <i>Одабране басне</i> , илустровано . . .	15.—
2 Х. Мало: <i>Без породице</i> , илустровано	15.—
3 Ш. Перо: <i>Вилинске приче</i> , илустровано	15.—
4 Душ. К. А.: <i>Дечји свет</i> , најлепше шале и песме .	15.—
5 Хауф В.: <i>Царева слика</i>	15.—
6 Х. Мало: <i>У породици</i> , илустровано	15.—
7 Најновије Чика-Андрине песме	15.—
8 Ф. Бернет: <i>Сара Кру</i>	15.—
9—10 А. Доде: <i>Писма из мога млина</i>	20.—
11 А. Доде: <i>Тартарен Тарасконац</i>	15.—
12 Ж. Санд: <i>Бавоља бара</i>	15.—
13 Б. де Сен Пјер: <i>Павле и Виргинија</i>	15.—
14 М. Де Сервантес: <i>Дон Кихот</i> , илустровано . . .	15.—
15 Доде А.: <i>Малишан</i>	15.—
16 Ж. Бруно: <i>Пут око француске</i> , илустровано .	15.—
17 Ж. Санд: <i>Галебова стена</i> , илустровано	15.—
18 М. Илић-Агапова: <i>Син браиноца Београда</i> , илус.	15.—